

hlava druhá

LÉTA 1815—1867

I. OBECNÉ SOUVISLOSTI ČESKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ

I/1 *Počátky utváření novodobého českého národa*

České dějiny první poloviny 19. století bývají tradičně vykládány jako dějiny českého národního hnutí, neboli **národního obrození**. Vzhledem k jazykovému a literárnímu charakteru českých národních snah klade většina prací důraz na dějiny české literatury tohoto období. Takovýto přístup však postihuje historickou skutečnost jen zčásti. České dějiny této doby nejsou nic více a nic méně než součást dějin evropských, zasahují je stejné myšlenkové a kulturní proudy, utvářejí se podle téžže politických a sociálních podmínek. Specifický je pouze způsob, kterým byly tyto otázky v českých zemích řešeny, to znamená způsob, vycházející z konkrétní historické situace a tradic. České země stejně jako ostatní Evropa prošly během druhé poloviny 18. a v 19. století složitým procesem přeměny starých feudálně stavovských struktur v moderní **občanskou společnost** a národní hnutí, respektive formování novodobého českého národa bylo integrální součástí těchto proměn. Stejně jako celá Evropa byly i české země zasazeny novými liberálními myšlenkami, odehrával se zde zápas za odstranění dosavadních stavovských překrad a byly likvidovány poslední zbytky partikulárních feudálních práv. Rozvoj továrního průmyslu založeného na strojové výrobě ničil středověké cechovní řemeslo, železnice zkracovala vzdálenosti, novinové zpravodajství pohotově seznamovalo veřejnost s děním domácím i ve vzdálených částech světa a zároveň ovlivňovalo názory nejširších vrstev obyvatelstva. Veřejné mínění se stává faktorem, na který musí politické brát ohled.

Tyto procesy bývají také označovány jako **konec světa malých struktur**. Jestliže totiž dříve tvořila nejnižší správní jednotka, tj. panství (patrimonium) nebo město svým způsobem svět sám pro sebe, v jehož hranicích se odehrával vlastně celý život většiny obyvatelstva a jehož meze nepřekračoval obvykle ani jejich duševní obzor, byli nyní lidé integrováni do vyšších, rozsáhlejších a početnějších celků. A hlavní novou identitou se stával **národ** či **ideologie nacionalismu**, která postupně nahrazovala starší identifi-

kaci založenou na obyvatelském právu k určité zemi jakožto politickému celku. Jisté české specifikum spočívalo pouze v tom, že moderní český národ se formoval v podmínkách mnohonárodnostní habsburské monarchie, kde Češi zaujímali postavení národnosti nižší kategorie, kde státní správa, vyšší vzdělání a vůbec společenský vzestup byl vázán na užívání německého jazyka, a to i v jazykově čistě českých oblastech. **Jazyková hranice** v Čechách a na Moravě prostě nebyla pojmem **pouze geografickým, ale i sociálním**. Tato skutečnost spolu s bdělou metternichovskou cenzurou způsobila, že i politické a sociální požadavky na sebe braly národní nebo jazykovou tvárnost, že při absenci skutečné politické publicistiky byly politické programy zašifrovány v krásné literatuře a dramatu či v populárních osvětových spisech. Rozhodně bychom však našim předkům křivdili, kdybychom na tuto dobu i nadále nahlíželi jen prizmatem obrozenecké idyly.

A konečně nelze zapomenout, že (zvláště v prvních desetiletích 19. století) tvořili uvědomělí čeští vlastenci jen nepatrnou skupinu nadšenců, že masy česky hovořícího obyvatelstva dosud nebyly **národním vědomím** takřka vůbec zasazeny. Vedle Čechů zde ovšem žili i Němci se svým rozvíjejícím se národním hnutím a konečně tu byla i početná komunita židovská, která se teprve rozhodovala, zda se přimkne k formujícímu se národu českému či německému. Teprve souhrn všech těchto faktorů tvoří české dějiny 19. století.

„... ústřední moc státní již skoro, jak se zdá, do nezměrnosti stupňovaná, podle věčného přirozeného zákona polarity také již v jsoucnost probudila moc protivnou ještě silnější, totiž moc veřejného mínění; o skutečné již přesile této moci i nad ústřední moci státní přesvědčují mne (abych o jiných vůbec známých událostech našich dnů nemluvil) zvláště dvě věci: předně, že další pokroky civilizace bývají ještě více na prospěch veřejného mínění, nežli na prospěch ústřední moci; a zadruhé, že z lůna veřejného mínění týmž zákonem polarity počíná se vyvíjeti nový mohutný činitel dějství světového, princip národnosti, aby byl protiváhou proti zjednotěující moci centralisace.“

(František Palacký hraběti Bedřichu Deymovi, 1846)

I/2 *Kultura romantismu a biedermaieru*

Jestliže bychom měli krátce charakterizovat duchovní klima evropské společnosti po skončení éry Francouzské revoluce a napoleonských válek, nejvhodnějšími termíny by zřejmě byly neuspokojenost a rozčarování. Značné bylo **zklamání** z předcházejícího období **osvícenství a racionalismu**,

Josef Mánes na kresbě M. Alše

kteří dovedlo evropské lidstvo místo do vysněné říše rozumu ke krvavým lázním jakobínského teroru a dlouholetých válek. Zklamání byli demokraté sledující, jak se na evropské trůny znovu vracejí staré dynastie, které jako Bourboni ve Francii „na nic nezapomněly a nic se nenaučily“. Zklamání byli účastníci protinapoleonských válek, kterým vlády ve chvílích tísně nabívaly rozšíření občanských svobod, zklamání byli vlastenci, kteří již na dosah ruky viděli uskutečnění svých snů, ať už to mělo být sjednocení Německa pod hesly protifrancouzského boje, nebo znovuoživení polského státu jako francouzského spojence.

Výrazem těchto pocitů se stalo **romantické hnutí**, které z trůnu vláde lidského jednání svrhlo chladnou racionalitu a na její místo dosadilo srdce, city, fantazii. Romantické citění setřelo hranice mezi realitou a mýtem, oblíbenou postavou již nebyl racionalistický osvícenec naplněný optimistickým přesvědčením o nezadržitelném pokroku lidského ducha, ale romantický rozervanec, trpící rozparem mezi neuskutečnitelnými ideály a přízemní skutečností, která jej obklopuje. Měřítkem estetické dokonalosti se místo klasicistní uměřenosti stal gotický středověk jako výraz touhy po ztracené integritě evropské civilizace. Jejím uměleckým vyjádřením byla v očích romantiků gotická katedrála, což s sebou pochopitelně neslo i oživení zbožnosti, zvláště katolické. Kromě sluncem jasně ozářené Itálie a Francie se ke slovu přihlásily zaalpské a severské oblasti Evropy zahalené do tajemných mlh. Celoevropskou literární módou se staly skutečné (německá píseň o *Nibelunzích*) nebo podvržené (tzv. *Ossianovy zpěvy*) památky raně středověkých kultur.

Romantický vkus pronikl během první poloviny 19. století do všech oblastí umění a stal se skutečným životním stylem. Nová móda spojená s kultem volné přírody však měla nezřídka i reálný politický obsah – tak např. opoziční aristokraté s oblibou přebudovávali francouzské zahrady u svých sídel na anglické parky a manifestovali tím mimo jiné i své sympatie k liberálnímu politickému systému Velké Británie. Romantická vlna s sebou přinesla i dosud nebývalý **kult lidovosti**. Podle dobových představ v sobě nezkažená lidová kultura nesla kontinuitu s evropským pravěkem, v pohádkách a pověstech byly hledány ozvěny starých pohanských mýtů a hrdinských eposů.

V neposlední řadě pak romantické citění vtisklo na dlouhou dobu pečeť vnějškové podobě novodobého nacionalismu. Pro romantiky byl každý národ samostatnou individualitou, které připisovali vlastnosti obdobné psychologii jedince. Němečtí vlastenci např. s oblibou hovořili o „*starých unavených národech latinských*“ a do protikladu k nim stavěli „*mladé, činnorodé a životaschopné*“ Germány. Byl to však německý myslitel Johann Gottfried Herder, který ze stejných důvodů přikl. budoucnost národům slovanským. Vydátně se evropský nacionalismus živil i z romantického

kultu minulosti. Historické památky (chrámy, hrady, města) nabíraly nové emocionální hodnoty, byly hromadně navštěvovány, a to nejen pro svou uměleckou cenu, ale byly přímo uctívány jako novodobá poutní místa, jako doklady dávné národní slávy. S protikladem historismu a právě zmíněného obdivu k národům mladým si nikdo ze současníků příliš hlavu nelámá.

Ve střeoevropském prostředí se však ještě mnohem výrazněji než romantické hnutí prosadil **biedermeier**. Tento směr vychází v zásadě ze stejného životního pocitu jako romantismus, východisko však nehledá ani v tragice titánského gesta, ani v útěku do gotického středověku. Člověk biedermaieru se smířil se svým údělem a nacházel štěstí v tiché rezignaci uprostřed rodinného kruhu, v mravném a příčinlivém životě. Příroda, která jej obklopovala, také nebyla divokou romantickou scenérií, ale idylickou krajinou zušlechtnou lidskou prací. Romantismus byl více kulturním než životním stylem a ovlivňoval všechny druhy umělecké tvorby. U biedermaieru tomu bylo naopak, proto se jeho vliv omezoval na oblast užitého umění a lidové zábavy. Láska k rodině, láska k vlasti (tak často příznačné apostrofované jako „matka vlast“), odevzdanost do Boží vůle a jí vytvořeného neměnného řádu, to byly ctnosti biedermaierem vysoce oceňované, a ty také v největší míře naplňovaly i českou literaturu ještě v druhé polovině 19. století.

I/3 Politické trendy v Evropě 1. poloviny 19. století

Po skončení revolučních a napoleonských válek se mohlo zdát, že vítězným politickým směrem na evropském kontinentu se stane znovuoživený **panovníký legitimismus**, jehož hlavní principy vyjadřovalo heslo věrnosti oltáři (lhostejno jakého vyznání) a trůnu. Panovníká moc spočívala na stáleté legitimitě dynastií a zároveň svou oprávněnost k vládě odvozovala z božského posvěcení. Formule „z Boží milosti“, obvykle uváděná za jméno panovníků, tehdy znovu nabyla reálného politického obsahu. V ní spočíval pro legitimisty vlastní základ státu, teprve od této moci byly odvozovány všechny ostatní instituce, zákony, práva a výsady jednotlivců i sociálních skupin.

Vnímavějším duchům však bylo jasné, že prostý návrat k poměrům před rokem 1789 již není myslitelný. I mladý dvacetiletý rodák ze zapadlých moravských Hodslavic **František Palacký** tyto nálady vnímavě pocíťoval, když si roku 1819 zapsal do svého deníku:

„Nevídaný duch věje nyní po celé Evropě, jakkoli dušený tu a tam ode knížat. Od té doby, co Francouzové, zvláště Napoleon, stará ustanovení vyvrátil, jim starožitnou vážnost odňal a jiná nařazení podlé ducha našeho věku všude zaváděl, od tehdy jiná jest světa historického vůbec tvářnost.“

Tímto přesvědčením vyjádřil Palacký pocity celé své generace. Vůdcím politickým směrem 19. století totiž nebyl legitimismus, ale **liberalismus** založený na víře ve svobodu osobnosti. V konkrétní politické rovině se liberalismus projevoval požadavkem zavedení ústavního systému, v němž budou uskutečněny základní občanské svobody jako svoboda svědomí, rovnost občanů před zákonem, svoboda shromažďování, tisku, podíl občanů na vládě prostřednictvím volených zástupců, veřejné porotní soudy atd. Obšáhlý proud liberalismu se pak samozřejmě dále rozvíjel a rozpadal do širokého politického spektra. Na jedné jeho straně stála aristokracie představující si transformaci společnosti cestou postupných reforem. Šlechta také nebyla zásadně proti politickému zastoupení dosud nepřivilegovaných vrstev, tj. především měšťanstva, byla ale přesvědčena o nutnosti je pro tuto veřejnou úlohu teprve vychovat. Ideál pro tyto aristokraty představovala — jak již bylo řečeno — **konstituční monarchie** anglického typu, včetně vzájemného prorůstání šlechty a nejbohatší části buržoazie. Ve středu spektra se pohybovala nejpočetnější skupina liberálů věřících v občanskou rovnost, všeobecnou platnost zákonů, ale přijímajících zároveň rozdíly politické, sociální a ekonomické jako neměnnou přírodní danost. Tomu odpovídaly i jejich praktické politické požadavky, ve stručnosti řečeno: politický význam a vliv toho kterého jedince měl být určován právě jeho hospodářským a společenským postavením.

Na zcela opačném křídle než aristokracie pak byl **demokratický proud**, požadující kromě rovnosti občanské i ničím neomeзованou rovnost politickou. Různé směry liberalismu se kromě toho pochopitelně lišily i mírou radikalismu, s nímž své požadavky prosazovaly. V období před rokem 1848 ještě mohly všechny tyto skupiny vystupovat v relativní shodě, spojoval je společný nepřítel, tj. **absolutismus**. Revoluční rok pak ale prudce odkryl jejich vzájemnou rivalitu. Toto politické rozvrstvení bylo ještě komplikováno nacionálními a jazykovými požadavky jednotlivých etnik. Také nacionalismus totiž na sebe začal brát politickou tvářnost a zanedlouho se požadavky nacionální a liberální, zvláště ve střední Evropě, dostaly do ostrého střetu.

II. RAKOUSKÉ CÍSAŘSTVÍ A ČESKÉ ZEMĚ V DOBĚ PŘEDBŘEZNOVÉ

II/1 Počátky systému Svaté aliance

Když roku 1815 diplomaté a státníci shromáždění na **vídeňském kongresu** uzavírali jednu kapitolu evropských dějin, věřili, že se jim podařilo vrátit svět ke starým pořádkům. Na trůny opět dosedly legitimní dynastie, ústavnost byla potlačena na minimum a zažehnán byl, jak se zdálo, i stra-

šák národních hnutí. Kromě Apeninského poloostrova a Polska bylo ztroskotání snů o národní jednotě nejmarkantnější v Německu, kde Svatoříšská římskou vystřídal **Německý spolek** tvořený 35 státy a 4 svobodnými městy. Předsednictví **Spolkového kongresu**, trvale zasedajícího ve Frankfurtu nad Mohanem, si vyhradilo Rakousko. Úspěšně vyšla z kongresu Francie, v neposlední řadě díky diplomatickému talentu svého zástupce knížete Talleyranda, a na pařížský trůn byla opět dosazena dynastie Bourbonů. Talleyrandovi se podařilo dosáhnout toho, že s Francií nebylo ve Vídni jednáno jako s poraženým státem, ale jako s rovným mezi rovnými, a až na drobné korektury udržet staré předrevoluční francouzské hranice. Jednoznačně posíleno bylo Rakousko, které kromě toho, že rezignovalo na habsburské nizozemské provincie (Belgie), které byly připojeny ke království Spojeného Nizozemí, nahradilo takřka všechny své válečné ztráty. Přímou získalo rozsáhlá území v severní Itálii (království lombardsko-benátské) a ve své sféře vlivu udrželo i další italské státy, kde vládli členové rozvětvené habsburské dynastie: Toskánsko (císařův bratr Ferdinand III.), Modenu (František IV. Habsburg-d'Este), Parmu a Piacenzu (císařova dcera Marie Louisa). Z bývalého Polska si udrželo Haličsko a Lodoměřsko a obnovilo svou svrchovanost nad jaderským pobřežím, takže se stalo opět námořní mocností. Mezi německými státy jednoznačně svou vedoucí pozici upevnilo Prusko — uvnitř Německého spolku se rozšířilo o některé části severního Saska, Porýní a Vestfálsko, mimo spolkové území pak získalo Přední Pomořany, Gdaňsk, Toruň a Poznaň.

Trvání a neměnnost tohoto uspořádání měl zajistit mezinárodní systém **Svaté aliance**. Původně takřka mystický text cara Alexandra I. o významu dodržování křesťansko-konzervativních tradic v evropské politice, který car předložil ke společnému podpisu rakouskému císaři a pruskému králi, byl rakouským kancléřem knížetem Metternichem přepracován v chartu evropské kolektivní protirevoluční bezpečnosti, k níž přistoupily všechny evropské státy s výjimkou Velké Británie, Turecka a papežského státu (26.9.1815) a zavázaly se ke společným akcím proti všem případným ohniskům revolučních hnutí. Skvělé společenské prostředí vídeňského kongresu ovšem jen zakrývalo četné rozpory mezi jednotlivými mocnostmi. V první řadě je třeba uvést tradiční rakousko-pruskou rivalitu o nadvládu v Německu. Rakousko zde muselo svést tuhý diplomatický zápas o zachování silného „*třetího Německa*“ (menších německých států) jako protiváhy vůči Prusku a úporně se bránilo také razantnímu nástupu svého východního konkurenta Ruska v někdejšímu Polsku. (Nakonec bylo vytvořeno formálně samostatné *Kongresové království polské* spojené s Ruskem personální unií.) A tak vznešená fasáda Sváté aliance zakrývala povážlivé trhliny, které se osudově projeví v dalších desetiletích.

Zatím ale vše vypadalo jako v nejlepší pořádku. Když vypukly revoluční nepokoje v Neapoli, rozhodly **kongresy Sváté aliance** konané v **Opavě** (1820) a v **Lublani** (1821) o vojenské intervenci, kterou bylo pověřeno Rakousko. Roku 1822 pak kongres ve **Veroně** rozhodl o nasazení francouzských vojsk proti liberálnímu hnutí ve Španělsku. Ještě bezprostřednější vliv měl tvůrce tohoto systému, rakouský kancléř Metternich, ve státech Německého spolku. Tam vlastenečtí a svobodomyšlní němečtí studenti sdružení v četných spolcích (*Burschenschaften*) krátce po skončení vídeňského kongresu dali najevo, že nehodlají jen tak lehce zapomenout ani na sliby rozšíření občanských svobod, které panovníci vyděšením intenzitou protinapoleonského boje tak hojně rozdávali, ani na sny o německé národní jednotě. Oslava 300. výročí reformního vystoupení Martina Luthera pořádaná studenty z Jeny na hradu Wartburgu roku 1817 se změnila ve velkou studentskou manifestaci za svobodu a národní jednotu. O dva roky později pak student Karl Ludwig Sand zavraždil konzervativního a velice populárního spisovatele Augusta von Kotzebue (23.3.1819), který ve svých novinách ostře napadal studentské hnutí a obecně byl považován za ruského špiona. Po těchto událostech svolal Metternich do Karlových Varů **konferenci nejvýznamnějších německých států** (srpen 1819) a zde nechal přijmout ostrá policejní opatření proti „*demagogům*“, studentské spolky a německé univerzity byly všechny postaveny pod policejní dozor. Celoněmecký charakter těmto ustanovením, jejichž platnost byla roku 1824 prodloužena na dobu neurčitou, dodalo zřízení *Ústřední vyšetřovací komise* v Mohuči (Mainz).

II/2 Krize systému Sváté aliance

Zároveň ale již dvacátá léta přinesla i první otřesy systému Sváté aliance vyvolané tentokrát řeckým národně osvobozeným bojem proti turecké nadvládě. O **řeckém povstání** jednal již veronský kongres aliance a ukázalo se, že jde o otázku neřešitelnou. Nejenomže se do rozporu dostaly proklamované zásady křesťanských principů a legitimacy (šlo přece o povstání řeckých křesťanů proti muslimským dobyvatelům, přičemž ale sultán byl vlastně legitimním panovníkem), ale jednalo se i o problémy mnohem prozaičtější, o získání sfér vlivu na Balkáně. Přestože veronský kongres přijal ustanovení o neintervenci v řeckých záležitostech, učilo Rusko příležitost stát se patronem balkánských národů, usilujících o vymanění z rozpadající se osmanské říše, a vyhlásilo roku 1828 Turecku válku. Také na evropském Západě byl boj Řeků sledován se sympatiemi a po zprávách o tureckých zvěrstvech proti řeckému obyvatelstvu si veřejně mínění roku 1827 vynutilo vyslání spojené anglo-francouzské eskadry k řeckým břehům. Kromě toho proudila ze Západu do Řecka i pomoc ma-

teriální a hlásili se také dobrovolníci — připomeňme, že mezi ně patřil i anglický romantický básník lord Byron, který zde našel smrt. Proti ruské armádě turecké vojsko neobstálo a roku 1829 byl v **Drinopoli uzavřen mír**, jímž se Turecko mimo jiné zavázalo poskytnout Řekům autonomii. Na londýnské konferenci v roce 1830 pak bylo Řecko prohlášeno formálně nezávislým státem.

Nyní už na sebe definitivní rána systému Svaté aliance nedala dlouho čekat — dostavila se roku 1830. V červenci vypukla v Paříži **revoluce**, která smetla vládu Karla X. a nastolila občanskou monarchii Ludvíka Filipa Orleánského (7.8.1830). Pod dojmem těchto událostí došlo k nepokojům v některých německých státech, největší odezvu ale pařížská revoluce našla v sousední Belgii a ve vzdáleném Polsku. Nespokojené belgické provincie již v srpnu povstaly proti svému spojení s Holandskem a prohlásily nezávislost (27.11.1830). Konzervativních mocností na kontinentu se zmocnilo zděšení. „*Pánové, sedlejte koně, v Paříži je revoluce*,” prohlásil ruský car v červenci a na podzim téhož roku nabízel holandskému králi svou armádu na pomoc proti povstalým Belgičanům. Na konci listopadu ale již prchal vrchní velitel této armády velkokníže Konstantin z povstale Varšavy.

V Rakousku sice panoval relativní klid, ale hospodářsky zaostalá monarchie již nebyla schopna zorganizovat nové protirevoluční tažení; svou roli zde jistě sehrála i neochota bankovního domu Rothschildů poskytnout úvěry na krytí válečných výdajů. „*Práce mého celého života je zničena*,” zvolal prý Metternich, když na zámku v Kynžvartu dostal první zprávy o pařížských barikádách. Po neúspěchu plánů na společnou intervenční výpravu a poté, kdy na odporu Anglie ztroskotal i pokusu o svolání kongresu evropských mocností do Berlína, mu ale nezbývalo nic jiného než uznat nové monarchie ve Francii a v Belgii a utěšovat se oslabením ruského konkurenta. Na domácí půdě se Metternich omezil jen na posílení vojenských posádek v severní Itálii, což ovšem znamenalo další zátěž pro beztak už vyčerpanou státní pokladnu, a na zintenzívnění policejního dozoru ve všech zemích monarchie. Systém Svaté aliance zaznamenal povážlivou trhlinu a krvavé potlačení **polského povstání** ruskými vojsky roku 1831 už na této skutečnosti nemohlo nic změnit.

Stále více a více bylo zřejmé, že úsilí o udržení evropské stability je sisyfovskou prací tvářící v tvář narůstající nespokojenosti. Ve Francii režim orleánské monarchie demokratické opozici přes některé své dílčí reformy naprosto nepostačoval, v průmyslové Británii se již o slovo hlásilo nastupující dělnické hnutí a znovu nebezpečně vyvstávala irská otázka, zatímco v jižní a střední Evropě šlo především o nevyřešené národnostní problémy. V Itálii se pod vedením Giuseppe Mazziniho zformovalo národně osvobozené hnutí **Mladá Itálie** usilující o politické sjednocení Ape-

ninského poloostrova a také v Německu se již nedařilo dále národní hnutí držet na uzdě. Jeho veřejným projevem byl tzv. *hambašský svátek* (27.–30.5.1832), velká manifestace za liberální svobody a národní jednotu. Zároveň nelze přehlížet, že v německém případě existovaly i přípravné kroky k budoucí jednotě (snahy o přeměny spolku států ve spolkový stát) podnikané shora. Většinou se jednalo o iniciativu Pruska, které rozhodně nehodlalo rezignovat na své vedoucí postavení. Nejvýznamnější z nich, byť v očích romantických nacionalistů jen málo efektivní, bylo vytvoření **německého celního spolku** (1.1.1834) bez účasti Rakouska, které se tak v německé otázce dostávalo do izolace — začínala se tak rýsovat budoucí maloněmecká koncepce. Posledního porušení politického systému vytvořeného na vídeňském kongresu se dopustilo před rokem 1848 samotné Rakousko, když po revolučním pokusu v Krakově roku 1846 toto město, které od roku 1815 mělo statut města svobodného, anektovalo a přitom využilo i povstání ukrajinských sedláků proti polské šlechtě (*haličská řež*).

II/3 Rakouské císařství a české země

Konec napoleonských válek zastihl tedy české země jako součást Rakouského císařství. Čechy a Morava totiž spolu souvisely právě jen svou příslušností k habsburské monarchii, formálně byly **Království české** i **Markrabství moravské** samostatnými zeměmi, jímž v čele stála **zemská gubernia** podléhající přímo centrálním úřadům ve Vídni. Přestože patent o vyhlášení **Rakouského císařství** z roku 1804 teoreticky nerušil právní subjektivitu jednotlivých korunních zemí (v Čechách vládl císař z titulu českého krále a na Moravě z titulu moravského markrabě), v praxi se jednalo o centrálně řízený stát, v němž se o všech záležitostech rozhodovalo ve Vídni. Přesto však, jak ještě uvidíme, poskytla tato formálně právní subjektivita základ české politice vlastně až do konce 19. století.

V první polovině století představovalo Rakouské císařství pestrou směs zemí a národů nejrůznějších historických tradic a kulturní a ekonomické úrovně. Byly zde země, které v minulosti tvořily samostatné politické celky (například české a uherské království), země, které Rakousko získalo při rozpadu jiných státních útvarů (království haličsko-lodoměřské připojené k monarchii při dělení Polska) i území bez významnějších historických tradic. Ještě složitější byla národnostní mapa monarchie. Pod žezlem rakouského císaře žila celá řada národů a národností a neschopnost vyřešit jejich soužití v rámci jednoho státu byla nakonec hlavní příčinou rozpadu říše. Obtíže vyplývající z komplikované národnostní situace byly pak ještě znásobovány skutečností, že jen málokterá území tvořila národnostně jednotný celek a většina rakouských etnik žila ve vzájemném promísení. Z této

směsí pak vyplýval i zmatek názorový. Liberálové, náležející k nejvyspělejší národnosti, tj. německé, jevíli sklon k podceňování národností ostatních a v jejich vlasteneckých tužbách viděli projevy zpátečnického myšlení. Tím ovšem byly tyto národnosti hnány ke spojení s partikulárními zájmy zemských aristokracií, v liberalismu naopak viděly jen zástěrku germanizačních snah a vzájemná nedůvěra se prohlubovala. Také toto propojení i animozita mezi liberalismem a nacionalismy jednotlivých národů patří ke specifickým dějin podunajské monarchie.

Rakouské vládě se přitom nepodařilo (a ani o to nijak zvláště neusilovala) zformovat jednotící **státní patriotismus**, který by byl schopen do sebe integrovat patriotismy jednotlivých zemí a národů. To ve svých důsledcích vedlo k tomu, že skutečnými Rakušany se cítila být jen početně omezená skupina vysokých důstojníků, byrokracie a kléru a vlastně jediným pojátkem obyvatelstva monarchie byly pocity loajality a věrnosti dynastií. Pokud některá národní hnutí jako například české viděla pro sebe oporu v existenci širšího státního útvaru, jednalo se o racionální koncepcí postrádající bohužel nutnou emotivní stránku a tento nedostatek je výrazně handicapoval v soutěži s moderními nacionalismy. Roku 1843 tuto situaci s nemilosrdnou otevřeností charakterizoval hrabě Victor von Andrian, jeden ze současných publicistů:

„Rakousko je zcela imaginární pojem, kterým nelze označit žádnou zemi ani národ, je to pouze konvenční označení pro komplex navzájem ostře oddělených národů. Rakouský císařský stát vytvářejí společně Italové, Němci, Slované, Maďaři, ale Rakousko, Rakušané, rakouský národ, to není a nebylo snad s výjimkou malého území okolo Vídně. Rozdílné národy jednoho a téhož státu nepojí žádné vzájemné sympatie, žádné vzpomínky na staletí svornosti a velikosti, žádné historické svazky . . .“

II/4 Františkovsko-metternichovský absolutismus

Svou vnitřní politikou se Rakouské císařství **předbřeznové éry** netěšilo v Evropě nejlepší pověsti a bylo, vedle Ruska, obecně pokládáno za nejzastalejší režim kontinentu. Obvykle se o rakouských dějinách tohoto období píše jako o době metternichovského absolutismu. Toto pojmenování je odvozeno od nejvýraznější postavy tehdejší rakouské politiky knížete **Klementa Václava Metternicha** (1773–1859) a ten je chápán jako vlastní tvůrce a zároveň symbol celého systému. V zájmu spravedlnosti je ale nutné konstatovat, že obecné mínění v tomto případě Metternichovi poněkud křivdí, nemenší odpovědnost za nedostatky Rakouska v této době nesl i panovník, císař František I., zatímco Metternich alespoň v počátcích své

Rakouský státní kancléř Metternich

vlády usiloval o zavedení určitých, byť dílčích reforem. Je proto výstižnější a přesnější hovořit o systému františkovsko-metternichovském.

Základní charakteristikou tohoto systému je jeho snaha o neměnnost — každé úsilí o změnu zavánělo císaři a jeho okolí revolucí. Vláda přitom sdílela běžný omyl všech podobných režimů, že totiž revoluce nevznikají z neudržitelných poměrů a právě vhodnými reformami jim lze předcházet, ale jsou uměle vyvolávány tajnými společnostmi spiklenců. Nejlepší ochranu proti spiklencům pak stát viděl v **tajné policii**, která kontrolovala celý veřejný život a zasahovala i do poměrů privátních systémem špiclů, kontrolovala korespondence a podobně. Logickým důsledkem takového systému pak pochopitelně byla všeobecná nedůvěra a strach ze samostatného rozhodování. Úřady, bez jejichž svolení nebylo vlastně nic možné, se neustále kryly množstvím dobrozdání, každou maličkost zaslaly vyšším instancím a nakonec nerozhodovaly o ničem, čímž ovšem zase klesala jejich prestiž mezi obyvatelstvem. Svou hlavní oporu režim spatřoval v masách poddaných, pro svůj klid si vytvořil fiktivní pojem „šťastného rakouského poddaného“, který nemá zájem o veřejné záležitosti a žije v neochvějně věrnosti panovníkovi a církvi. Nepřítel naopak byl hledán mezi inteligencí, ve „vzdělaném proletariátu“, v němž císař viděl zdroj věčného jakobínství.

„Tak řečení geniové a učenci nejsou k ničemu, vždycky chtějí všechno vědět lépe a zdržují úřadování anebo jim nevoní.

Zdravý lidský rozum a dobrá zadnice, to je nejlepší.“

(Císař František I. roku 1833)

Velice tíživě se taková politika odrazila v rakouském školství. Studenti nesměli chodit studovat na cizí univerzity, aby byli, jak pravil příslušný dekret, „*uchráněni filosofického materialismu, náboženského racionalismu nebo mysticismu, tak řečeného liberalismu, revolučního principu a ducha buršenshaftů*“. Úkolem domácího školství pak byla výchova poslušných úředníků, všechny projevy samostatného myšlení a svobodného vědeckého ducha byly na školách pronásledovány. Konec konců nejlepší a nejvýstižnější charakteristika rakouského předbřeznového školství (a systému vůbec) pochází od samotného císaře, který v proslovu k profesorům lublaňského lycea roku 1821 prohlásil:

„Držte se starého, neboť to je dobré a naši předkové se při tom dobře měli; proč ne my? Nyní panují nové ideje, které nemohu schvalovat a nikdy jich neschválím. Vzdalujte se jich a přidržujte se jejich opaku, neboť já nepotřebuji učence, nýbrž dobré občany. Vaším povoláním je vzdělávat mládež k tomu účelu. Kdo mně slouží, musí učit, co nařizují. Kdo to neumí, nebo přichází ke mně s novými ideami, ten může jít, nebo já jej odstráním.“

Není tedy divu, že politická úroveň rakouských občanů byla velice nízká. Politické informace přinášel oficiální tiskový orgán *Österreichischer Beobachter* a ostatní noviny byly odkázány na přejímání jeho zpráv. Pohled do světa umožňovaly mírně liberální *Allgemeine Zeitung*, které vycházely v Augsburgu. Kromě toho ovšem, protože zakázané ovoce vždy chutná nejlépe, byly hojně čteny svobodomyšlné brožury vydávané v Německu.

Jestliže ve dvacátých letech františkovsko-metternichovský systém ještě udržoval chod státního aparátu, v letech třicátých a čtyřicátých již vyšla jeho nemohoucnost jasně najevo. V jeho další trvání už nevěřili ani vysokí vládní úředníci. Například Metternichův spolupracovník K. F. Kübeck si roku 1842 poznamenal do deníku povzdech nad škodlivostí rakouské cenzury, která „*nepotlačí zlo*“, ale „*vypudí jenom z bojiště všechny muže, kteří mají rozum a talent*“. Podobnou kritiku je možné nalézt i v soukromých zápiscích Metternichova tajemníka F. Gentze, loajálního vídeňského básníka F. Grillparzera a dalších, pro opravu systému ovšem tito lidé neudělali nic.

Agónie systému byla ještě zřetelnější po smrti jeho tvůrce císaře Františka I. (1835), když na trůn nastoupil císař **Ferdinand I.**, který vešel do dějin s přídomkem *Dobrotivý*. Místo laskavého panovníka, jehož intelektuální schopnosti však naprosto nepostačovaly nárokům kladeným na vladaře, vykonávala vládu státní rada pod předsednictvím císařova strýce arcivévoddy Ludvíka, v níž zasedal kníže Metternich a český šlechtic hrabě František Antonín Kolovrat. V praxi se jednalo o triumvirát stárnoucích mužů, jehož neschopnost byla umocňována jejich vzájemnými neshodami. O „nadějí“, které rakouští poddaní v tuto vládu vkládali, dobře svědčí dobová anekdota, podle níž vysoký dvorní hodnostář utěšoval plačící Vídeňáky lemující ulice při pohřbu císaře Františka: „*Neplačte, vždyť vše zůstane při starém*“ a dostalo se mu odpovědi: „*My pláceme právě proto.*“ Ve čtyřicátých letech pak přestávaly fungovat i represivní složky režimu a docházelo dokonce k tak paradoxním situacím, že na kritiku Rakouska, obsaženou v brožurách vydávaných v cizině, odpovídala vláda stejným způsobem (tiskla svou obranu například v Lipsku), protože jinak by její vývody nikdo nečetl. Dosavadní opory systému — úředníci — byli tak bídne placeni, že se nechávali zkorumpovat, svou práci vykonávali laxně, nebo ji přímo sabotovali. Převládající náladou v předvečer roku 1848 byla obecná nespokojenost, zasahující většinu vrstev rakouského obyvatelstva.

II/5 Počátky průmyslové revoluce

Mezi léty 1815 a 1850 vzrostl počet obyvatelstva českých zemí ze 4,8 na 6,8 miliónu. Zvýšená poptávka po potravinách a surovinách byla hlavní příčinou počátku intenzivnější zemědělské výroby, jejíž průvodním jevem bylo

postupné rušení pastvin, zavádění stájového chovu dobytka a nahrazování trojpolního systému **střídavým hospodařením**, které souviselo se stále výraznějším pěstováním brambor a jetelovin. Hlavními technickými plodinami zůstávaly ještě v 1. polovině 19. století len a konopí a potřeby textilní výroby pomáhaly stále udržovat poměrně vysoké stavy ovčích stád. Díky tomu se ovšem značně zpomaloval proces rušení pastvin, nehledě k okolnosti, že přeměna obecních pastvin v role narážela na odpor nejchudších vrstev vesnického obyvatelstva. Proto bývaly často přeměňovány na luka málo výnosné rybníky.

Pokrok v zemědělství se stával záležitostí vzdělaných odborníků, sledujících zahraniční vědeckou literaturu a informujících rolníky o cizích zkušenostech. Významné místo v systému **hospodářské osvěty** náleželo vesnické inteligenci, kněžím a učitelům. Především oni rozšiřovali letáky a kalendáře s návody k lepšímu hospodaření; včelařství a ovocnářství bývalo propagováno i z kostelních kazatelen. Osvětová činnost však narážela na zásadní zábrany v podobě zcela nerovnoměrného rozložení pozemkové držby, nedostatku peněz u vesnického obyvatelstva a v neposlední řadě též konzervativní mentality rolníků, kteří tradičně dávali přednost pěstování žita a ovsu. Ani na vrchnostenské půdě, připadající k poplužním dvorům (dvory provozované vrchností ve vlastní režii, kde robotovní poddaní) se technický pokrok neprosazoval snadno, neboť díky robotní povinnosti poddaných sedláků měly vrchnosti nadbytek levné pracovní síly.

V důsledku **finančního úpadku** roku 1811 došlo ke značným majetkovým přesunům a mezi nejbohatší vrstvy pronikali stále více vojenští dodavatelé. Riziko průmyslového podnikání však bylo vzhledem k možné výši zisku i nadále považováno za neúměrné (na rozdíl od obchodního a zemědělského) a zbohatlíci proto dávali vzniknout specifické sociální skupině **občanských velkostatkářů**. Trvale rostl počet osob pracujících v průmyslu. Přechod od manufakturní ke strojové velkovýrobě signalizoval počátek **průmyslové revoluce**, jenž v českých zemích bývá datován rokem 1800 a je spjat s nejrozšířenějším odvětvím, kterým bylo textilnictví. Zavádění parního stroje předcházelo využití pracovních strojů, znásobujících produktivitu lidské práce při sprádání a tkaní bavlny a vlny. Toto počáteční stadium průmyslové revoluce bylo ukončeno zhruba roku 1830 a v letech 1830 až 1848 již strojová výroba ovládla textilní průmysl, zasáhla hluboce průmysl potravinářský, zejména cukrovarnictví, rozvinula se výroba strojů a s budováním železnic a parolodních linek započala revoluce i v dopravě.

Ačkoli ještě koncem 18. století směřovala státní reglementace v habsburské monarchii k omezení bavlnářské výroby, vysoká produktivita **strojního sprádání** se prosadila sama sebou, a to ještě v období, kdy byly přádelny bavlny odkázány na vodní a nikoli parní pohon. K tomu přistoupilo i **strojní potiskování** bavlněných látek. Jejich tkaní však i nadále probíhalo

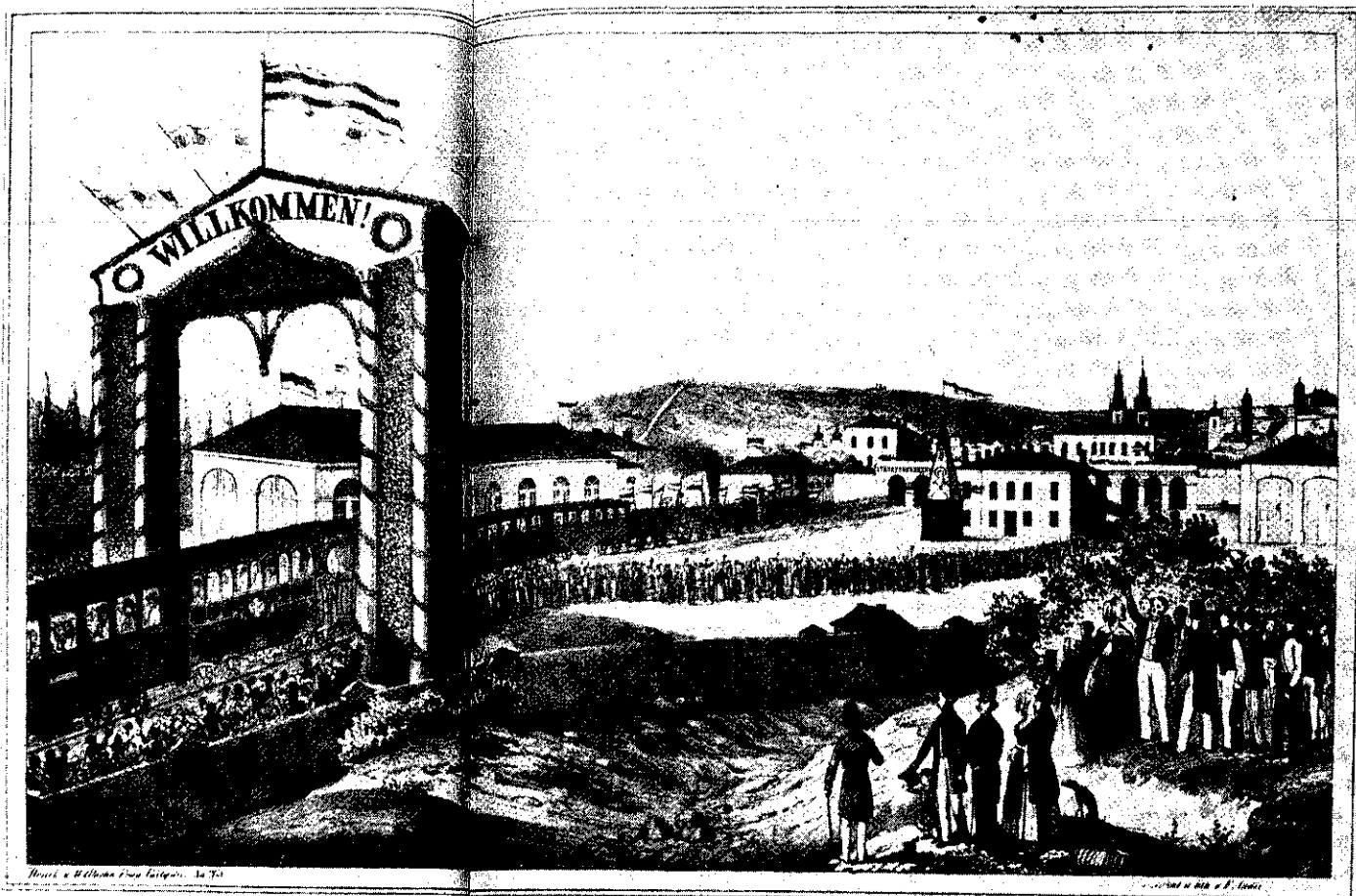
na ručních stavech, jednak s ohledem na poměrný dostatek levné pracovní síly, jednak vzhledem k tradici ručního tkaní plátna. Proto se také bavlnářství rychle adaptovalo v tradičních plátenických oblastech českých zemí — **severních a severovýchodních Čechách, na severní Moravě a v Rakouském Slezsku**. Objem výroby plátna a bavlněných látek se zhruba vyrovnal roku 1841, z čehož vyplývá, že celé předcházející období přinášelo podstatně dynamičtější rozvoj bavlnářství, v českých zemích zcela netradičního odvětví. K tomuto datu se ručním předáním lnu zabývalo v Čechách asi 90 000 osob, zapojených do **faktorského systému**, kdežto ve strojních přádelnách bavlny zpracovávalo přibližně stejný objem suroviny jen asi 7500 dělníků. Jestliže tedy koncem 18. století v českých zemích lnářství výrazně dominovalo nad ostatními textilními a netextilními odvětvími, pak roku 1841 vytvářelo jen asi čtvrtinu veškeré textilní produkce. Stejněho objemu dosahovalo i bavlnářství, zatímco samotné soukenictví dosahovalo objemu výroby obou předchozích oborů dohromady. V produkci vlněných látek hrály významnou roli **Liberecko a Brněnsko**; Brno pak obdrželo dobový název „*rakouský Manchester*“.

Ve výrobě skla a porcelánu převažovaly tradiční výrobní postupy, pouze **sklárný J. Kavaliera v Sázevě** se od svého založení roku 1837 specializovaly jako první na světě výhradně na technické sklo. Produktivní nebyl počátku ani průmysl potravinářský, neboť výroba řepného cukru dosáhla před rokem 1848 hranice 4000 tun ročně, zatímco první, moderně zařízený **pivovar** vznikl teprve roku 1842 v *Plzni*. V počátcích byla rovněž těžba uhlí a prvá **vysoká pec** na koks byla postavena roku 1836 ve *Vítkovících*. Tradiční slévárenskou technologií, založenou na dřevěném uhlí, dosahovaly ještě v 1. polovině 19. století fürstenberské **železné hutě na Křivoklátsku** poměrně rentabilitu a dokázaly vybavit železnice v českých zemích. Roku 1832 spojila České Budějovice s Lincem první veřejná **koněspřežná železnice** na evropském kontinentě. Nejstarší železniční trať, určená parním lokomotivám, spojila roku 1847 Vídeň s železárnami a uhelnými doly na severní Moravě a později se solnými doly v Haliči. Do Brna dorazil vlak roku 1839 a do Prahy roku 1845. V téže době už také byla dobudována základní silniční síť v českých zemích, a o desetiletí později nejdůležitější telegrafní linky.

Nejstarší **strojířny** v českých zemích byly nevelkými dílnami na výrobu a údržbu strojů poblíž textilních továren a železničních stanic. Zkušenosti z rozvinuté strojní výroby ve vlastních zemích zde uplatňovali cizinci, zvláště Angličané. Nejdůležitějším odvětvím se záhy stala výroba parních strojů, které osvobodily průmysl od závislosti na vodní síle a umožnily jeho rozmach ve velkých městech, kde předtím omezené zdroje tradiční energie něčemu podobnému nepřály.

Rozvoj průmyslové výroby však zčásti brzdil rozvoj zemědělství na moderních základech, zejména poptávkou po vlně. Počet ovcí, zčásti kvalit-

Příjezd prvního vlaku do Prahy
v roce 1845

ních plemen, dosáhl v českých zemích v 1. polovině 19. století až 2,5 miliónu kusů. Dovozem plemeníků z alpských zemí byl zlepšen chov hovězího dobytka, zdárně se rozvíjela produkce chmele a vynálezem **ruchadla** se zasloužili **bratřenci Veverkové** o mimořádné zkvalitnění orby. Jestliže chov ovcí brzdil rozvoj pícninářství, pak obilnářství prožívalo období poměrné konjunktury, takže stále dokázalo vyrábět i na vývoz. Proto se v Čechách vytvářela vysoká **diferenční pozemková renta**, která obohacovala držitele nejvýnosnějších, nejvýhodněji položených pozemků a podnítila prosperitu zemědělství, jež se projevila zejména ve druhé třetině 19. století.

Aktivní roli ve výrobě přebírají v první polovině 19. století od obchodních podnikatelů **podnikatelé průmysloví**. Typickým selfmademanem byl

i největší průmyslník své doby **J. Liebig**, původně vyučený soukeník, který roku 1826 koupil a zvelebil textilní továrnu v Liberci a pak ve Svárově. V železničním podnikání vynikli **bratři Kleinové**, v lodní dopravě firma **A. Lanna**, zatímco emancipovaný židovský živel se prosadil v bankovníctví (**Š. Lämmel, rodina Pečkových**). Podnikatelé české národnosti se rekrutovali především ze zámožných mlynářů, sládků a sedláků. Patřil k nim i železniční stavitel **J. Perner**, jeden z neaktivnějších občanských předáků **Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách**, založené roku 1833. Jednota se stala politickou a hospodářskou školou středních a drobných podnikatelů v českých zemích, kteří bez ohledu na národnostní původ museli záhy čelit otázkám povýtce sociálním.

Ačkoli postavení dělnictva v českých zemích nedosáhlo nikdy tak drastických poloh, jak tomu bylo v Anglii, a přestože státní úřady dbaly alespoň o právní úpravu dětské zaměstnanosti, nedostatek pracovních příležitostí, pokračující vývoz potravin a hladomor v letech 1846–47 vyostřily **sociální otázku** velmi podstatně a zastínily zcela trvalou rovnost mezi pozemkovými vrchnostmi a poddanými sedláky. Stávkové hnutí vyvrcholilo roku 1844 v případě pražských kartounkářů a přadláků vlny z Kateřinského údolí u Liberce rozbíjením strojů po vzoru anglických továrních dělníků. Demonstrace železničních dělníků a nádeníků v Praze-Karlíně téhož roku byla potlačena vojskem za použití střelných zbraní. Sociální rivalita byla však v českých zemích v době předbřeznové zatlačována do pozadí potřebou společné obrany politického boje proti metternichovskému absolutismu.

II/6 *Zemský patriotismus v době předbřeznové*

V prvních desetiletích 19. století stála šlechta u vzniku řady institucí přispívajících k modernizaci země, ať už se jednalo o podniky dobročinné, instituce sociálního zabezpečení (sirotčince, chudobince) nebo vědecké. Z nich nejvýznamnější bylo bezesporu *Vlastenecké* (dnešní *Národní*) *museum*, založené v Praze roku 1818 z iniciativy hraběte Kašpara ze Sternberka. Ve třicátých a čtyřicátých letech pak ze šlechtického prostředí vycházely i důležité podněty k liberalizaci veřejného života (hrabě Lev Thun). Stojí tedy jistě za to položit si otázku po politickém profilu českého šlechtice předbřeznového období.

Základním příkazem byla pro šlechtu bezpodmínečná **věrnost trůnu**, v mnoha případech ještě umocněná vojenskou nebo úřední službou. Tato věrnost ale nutně nemusela být a mnohdy také nebyla identická se vztahem k rakouskému státu. Český šlechtic se prostě cítil vázán osobní věrností císaři, v jehož osobě zároveň ctil českého krále. Vůči centralistickým snahám státu a s tím souvisejícímu omezování stavovských výsad se naopak dostával do opozice, aniž by v těchto svých postojích spatřoval nějaký rozpor. Za svou povinnost považoval reprezentovat vůči panovníkovi i český národ, chápaný ovšem jako souhrn všech obyvatel země, bez ohledu na jazyk, kterým hovoří. Někteří aristokraté přitom byli ochotni uvažovat podle anglického vzoru i v tom smyslu, že by práva reprezentantů země postupně rozšiřovali i na představitele bohatého a vzdělaného měšťanstva.

Jedním z vnějších atributů těchto patriotických postojů byl i více či méně manifestovaný zájem o český jazyk a hmotná i morální podpora českého národního hnutí jako výraz snah o zachování právní identity a individuality českého království proti unifikujícím opatřením vídeňské vlády. S českými vlastenci starší generace šlechtu spojoval i intenzivní zájem

o českou minulost — spíše než k podpoře jazykového úsilí ale historických argumentů používala jako důkazu nepřerušené právní kontinuity českého státu. K oběma národními hnutím v Čechách, českému i německému, se šlechta bez ohledu na svůj obcovací jazyk stavěla neutrálně. Zaujímalá postavení mezi oběma stranami a snažila se o zprostředkování mezi nimi a dosažení smíru ve jménu jednotného **zemského národa**.

České zemské vlastenectví (*bohemismus*) ale nebylo pouze aristokratickou záležitostí. Zpočátku se k němu hlásili i velkostatkáři občanského původu, vyšší měšťanské vrstvy a část německé inteligence. Řada z nich patřila mezi žáky filozofa Bernarda Bolzana, který vyjádřil podstatu zemského vlastenectví po intelektuální stránce nejdokonaleji v úvaze *O poměru obou národností v Čechách*, vzniklé roku 1816. V ní se snažil apelem na lepší stránky lidské povahy položit hráz vznikajícímu česko-německému antagonismu a formuloval teorii jednotného politického národa, skládajícího se z větve české i německé. Příslušnost k české zemi jako společné vlasti měla být podle jeho představ nadřazena etnickým a jazykovým hlediskům. Bolzano, věren svým osvícenským ideálům, byl přesvědčen, že vzájemným poznáváním, zvládnutím obou řečí a hlavně smířlivým působením vzdělanců se podaří zastavit narůstající národní napětí:

„Každý Čech z našeho středu snažiz se při každé příležitosti, nebem ti poskytnuté, prokazovati Němci dobrou vůli a lásku; každý Němec prokazuj Čechu totéž. Jsem přesvědčen, bude-li se řídit jenom malý hlouček zde shromážděných podle tohoto snadného pravidla, což každým okamžikem se odmění — dříve než-li po dvou desetiletích uhasne a zanikne všechna nenávisť mezi oběma národnostmi naší vlasti!“

Jeho morální apel bohužel příliš předběhl svou dobu.

II/7 *Jazykové vlastenectví a slavjanofilství v době předbřeznové*

Vznikající české národní hnutí se zpočátku orientovalo hlavně na pěstování jazyka, usilovalo o vytvoření gramatických pravidel a jeho celkovou kultivaci. Vzhledem k tomu, že vyšší vzdělání a vůbec společenský vzestup byly vázány na užívání němčiny, snažili se první vlastenci o zavedení češtiny do škol a o její proniknutí do veřejného života. Pocit méněcennosti, který se jich zmocňoval při pohledu na zeměpisnou rozlohu a vyspělou kulturu německých sousedů, překonávali přitom nejrůznějším způsobem. Jedním z nich bylo pěstování **slovanské vzájemnosti** zdůrazňující, že Češi nejsou v Evropě osamoceni, že patří k veliké rodině slovanských národů. Z nich v centru jejich pozornosti stálo pochopitelně Rusko, mocný a zároveň samostatný slovanský stát, navíc čerstvě ozářený aureolou vítězství nad Napoleonem. První generace českých vlastenců (Josef Jungmann, Antonín

Marek, Jan Kollár) byla proto ve svém **rusofilství** zcela nekritická. Naprosto přehlíželi stinné stránky carismu, který v západní Evropě platil přímo za prototyp nelidského reakčního systému, a tím na sebe přivolávali podezření ze zpátečnictví a nepřátelství k moderním liberálním ideám. Někteří z nich dokonce snili o vytvoření jednotného slovanského jazyka anebo byli ochotni se smířit s případným přijetím ruštiny jako všeobecného dorozumívacího prostředku mezi slovanskými národy.

Další berličkou byl vypjatý **historismus**. Slavná česká minulost byla v jejich očích zárukou překonání neradostné přítomnosti a jistotou neméně slavné národní budoucnosti. Z odkazu české historie tak byl vyzdvihován zejména Karel IV., za jehož vlády byla Praha centrem Sváté říše římské, husitství, v němž spíše než náboženský zápas viděli éru vítězných bojů s Němci. V minulosti, například v humanistické češtině 16. století, byla dokonce nalezena i norma současného spisovného jazyka. Z těchto důvodů patřila historická tematika k nejpěstovanějším a nejpopulárnějším námětům tehdejší české literatury, poezie a dramatu. V neposlední řadě sloužily také historické reminiscence staré české kulturní výpěstlosti jako obrana proti předhůzkám údajné české neschopnosti povznést se k vyššímu kulturnímu životu. Nejvýznamnějším projevem tohoto historismu pak bylo zfalšování údajných staročeských literárních památek, *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, jež se vynořily v letech 1817 a 1818. K nim se brzy přiřadila i falza další (české glosy ve středověkých rukopisech atd.).

Po vnitřní stránce se první fáze národního hnutí vyznačovala takřka úplnou **apolitičností**, způsobenou mimo jiné i obavami z možného policejního zákroku. Pokud totiž jednotlivá národní hnutí v Rakousku setrvala na půdě jazykové a kulturní, nekladla jim vládní místa vážnější překážky. A tak čeští literáti opěvovali krásy české vlasti a českých dívek, spolupracovali na obohacení jazyka příspěvky k monumentálnímu Jungmannovu slovníku, radovali se z každé české knihy či vývěsního štítu na obchodech. Byla to prostě – jak se vyjádřil pamětník Jakub Malý – „*idyla dobráckého vlastenčení*“. Tato idyla však neměla mít dlouhého trvání. Ve svém celku nepřežila přelom dvacátých a třicátých let. **Polské listopadové povstání** roku 1830 znamenalo první krizi českého slovanství. Zatímco starší generace odsuzovala Poláky, kteří se chopili zbraní proti slovanskému Rusku, pochopili mladí polský zápas jako boj za svobodu a postavili se jednoznačně na jeho stranu. Své sympatie pak projeвили i v praxi pomocí poraženým polským povstalcům, kteří přes Čechy odcházeli do emigrace.

Nové směry se projeví i v literatuře, jejíž poklidnou hladinu vlastenecské idyly rozvřela nejvyhraněnější osobnost českého romantismu, básník Karel Hynek Mácha svým *Májem* (1836), v němž se namísto planého vlastenčení dotkl základních problémů lidské existence. Proti dosavadním trendům vystoupil v českém písemnictví i praktický směr, uvědomující si,

že nestačí jen vydávat osvětové spisy pro lid či artistní překlady, jejichž jediným smyslem je prokázat schopnosti češtiny. Již roku 1829 vzniká projekt české encyklopedie, který sice prozatím neuspěl, měl však za následek založení **Matice České** 1. ledna 1831, která se stala hlavním nakladatelstvím rozšiřujícím původní uměleckou i vědeckou literaturu.

Během třicátých let tak dochází k nebyvalému rozmachu českého hnutí. Roku 1837 František Palacký na stránkách muzejního časopisu připomněl, že před deseti lety byl

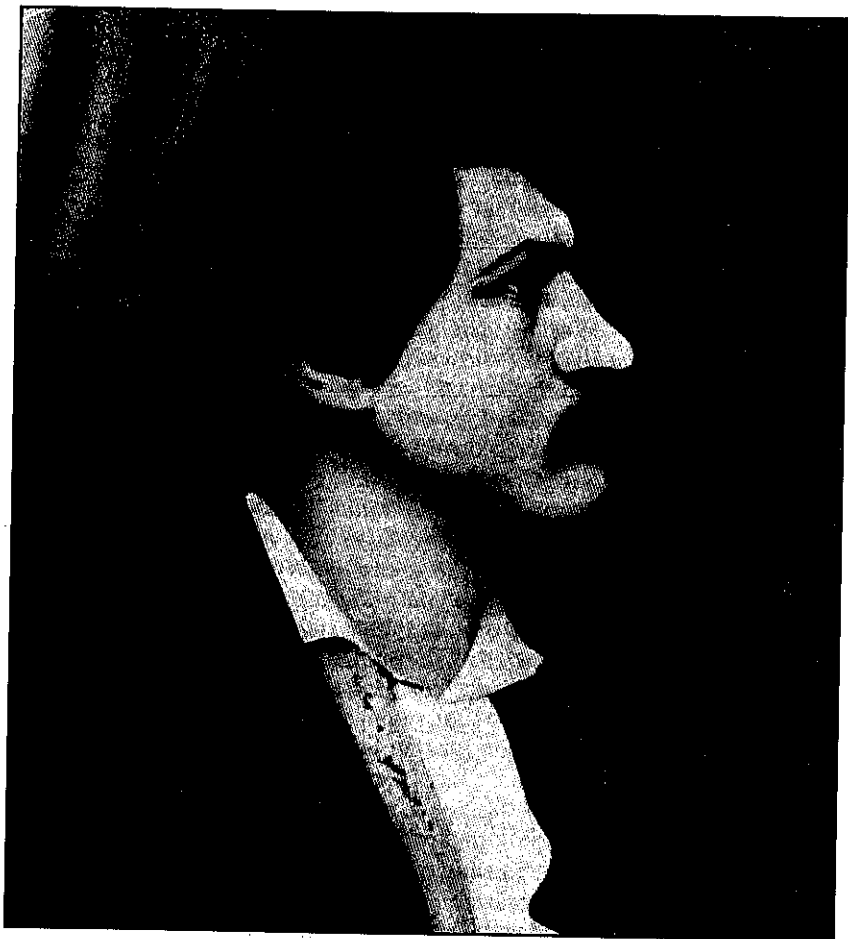
„jazyk český v národu našem zanedbaný, opovržený, z veřejného života, z obcování osvětců, ze škol, z kancelářů vyloučený – celá vzdělanost naše, celý oběh myšlének, každá výměna života duchovního, ba i všecka správa občanská, konaná a zprostředkovaná jazykem jiným“.

Tato rekriminace, na jejímž pozadí vynikal současný rozvoj, mu ale nebyla příležitostí k sebeoslavě, ale k sebevědomému vytyčení dalšího programu do budoucna. Na otázku „*Co nyní chceme?*“ odpověděl:

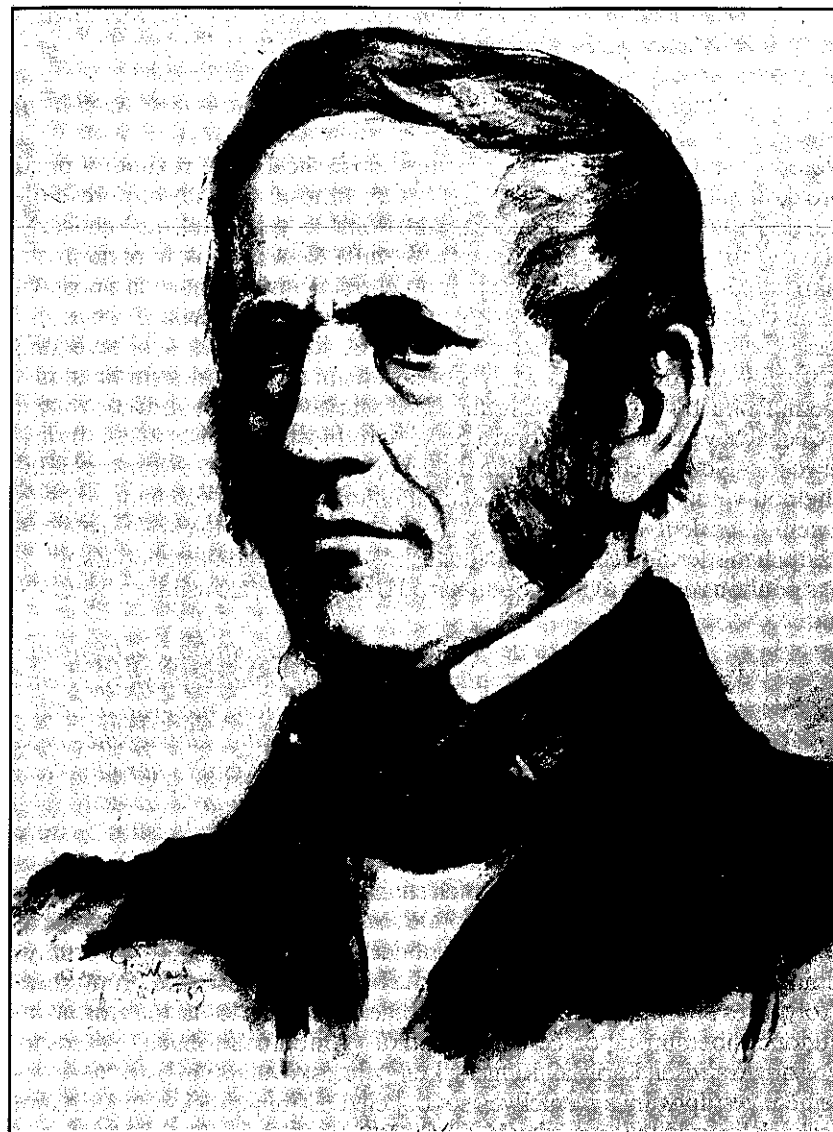
„Rádi bychom pokročili dále. Posavad ohledy jazykové v díle našem nad jiné předčily . . . Nyní ale, když sme se, co do jazyka, téměř již na úroveň s jinými vzdělanými národy dostali, nastává nám jiná práce a povinnost, abychom totiž k věcem samým hlavní zřetel svůj obraceli a s těmito národy zároveň v závod o palmu skutečné osvěty, i vědecké i krásocitné i průmyslové se snažili.“

II/8 Politický život v českých zemích v době předbřeznové

Zároveň s obratem k „věcem samým“, tj. k vlastnímu vědeckému zkoumání a k reálným životním otázkám, se národní hnutí začalo také výrazně politizovat. Za přežívající vlasteneckou terminologií lze již vytušit nový obsah, pojem **vlastenec** začíná být totožný s pojmem **občan**. Vlastenci mladší generace již prostě považovali úkol záchrany jazyka za splněný a svou pozornost zaměřovali k důležitým dobovým otázkám obecnějšího významu. Zbavovali se přitom, často k velké nelibosti starších, také dosavadních opor. V tomto procesu sehrál důležitou roli vynikající český žurnalista **Karel Havlíček Borovský**, na jehož díle jsou všechny zmíněné proměny jasně patrné. Sentimentální vlasteneckou idyličnost ironicky odmítl v kousavé kritice Tylovy novely *Poslední Čech* (1845), čímž zároveň učinil konec dosavadnímu obligátnímu chválení každé nové české knihy. Příznačný pro Havlíčka je jeho neustálý praktický zřetel, odpor k omílání vlasteneckých frází a zdůrazňování potřeby skutečné pozitivní práce:

Karel Havlíček Borovský

František Palacký

„Byl by již čas, aby nám to naše vlastenectví ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a do těla, abychom totiž více z lásky pro svůj národ jednali, než o té lásce mluvili, neboť pro samé povzbuzování k vlastenectví zapomínáme na vzdělávání národu.“

Věren svému pragmatickému přístupu se Havlíček také rozhodl v praxi prozkoumat reálné základy slovanské vzájemnosti. Odjel proto přes Polsko do Ruska, kde pobyl nějaký čas jako domácí vychovatel, a zdrcující závěry svých zkušeností podal ve stati *Slovan a Čech* (1846). V ní naprosto jako nereálnou odmítl koncepci jednotného slovanského národa a postavil se na vyhraněné české stanovisko: „Zkrátka s hrdostí národní řeknu: ‚Já jsem Čech‘, ale nikdy: ‚Já jsem Slovan‘.“ Se stejnou dávkou sebevědomí účtoval v téže době Jakub Malý s přežívajícím aristokratickým bohemismem. Roku 1845 vydal totiž hrabě Josef Matyáš Thun brožuru o slavismu v Čechách, v níž se zastával práva české národnosti. Ve spise, za nějž by ještě ve třicátých letech byl vynášen do nebe, zformuloval do češtiny nepřeložitelnou větu, že se necítí být v nacionálním smyslu ani Čechem, ani Němcem, „*sondern nur ein Böhme*“. Z odpovědi Jakuba Malého je jasně cítit již duch moderního českého nacionalismu, který se nadále nehodlá spokojit s pouhou rovnoprávností obou národů v Čechách, ale usiluje o hegemonii:

„Škoda, že ku pevnějšímu utužení jednotního svazku nemůžeme se také nazvat ‚Böhmen‘; ale bohužel jazyk náš nemá toho slova, a proto musíme přestat na tom, nazývat se Čechy. A v pravdě neznám jména počestnějšího, slavnějšího, nežli jméno Čech. Jest to jméno statného, bujarého národu, který v minulých stoletích krácel u vzdělanosti před Němci.“

S rozpadem bohemismu souvisí i nacionalizace zemských institucí, které dosud byly dvojjazyčné. Z nich se **muzeum** za jednatelství Františka Palackého stalo přímo centrem národních snah a ve druhé polovině čtyřicátých let se podobný proces odehrál i na půdě *Průmyslové jednoty*. Tam se po roce 1844 vytvářela česká strana, již se podařilo ovládnout sekci „pro průmyslnickou osvětu“ a v jejímž rámci svedla boj za založení české průmyslové školy. Přes neúspěch těchto snah bylo důležité, že se zde vlastně zformoval budoucí liberální tábor českých politiků (Antonín Strobach, Pravoslav Trojan, František Ladislav Rieger), kteří zde získávali první ostruhy ve veřejném vystupování a řečnických soubojích. Dalším politickým střediskem českých liberálů byla pražská *Měšťanská beseda* založená roku 1845 a podle jejího vzoru besedy vznikající v ostatních českých městech.

Na samém sklonku předbřeznového období se k výraznější politické akci odhodlala i šlechtická opozice na **zemském sněmu**, která začala požadovat větší pravomoci pro tento výhradně stavovský zastupitelský orgán. Myšlenka na jeho rozšíření o zástupce měšťanstva ale při tom zůstala osa-

mocena a neprosadila se. Stavové se v této souvislosti obrátili na Františka Palackého se žádostí o historický výklad proměn českého zemského zřízení. Zemský historiograf jim vyhověl, zároveň však dal ve svém elaborátu průchod liberálnímu přesvědčení, že

„feudálním stavům původně podkladem byla hmotná přesila jednotlivcova a tento podklad pokrokem mechaniky a fyziky od té doby nenahraditelně zmizel: domnívám se, že důsledně souditi musím, že feudálním stavům všech podmínek k dalšímu trvání za naší doby se nedostává a vždýcky se nedostáváti bude, a že tudy každý pokus udržeti je ve staré podobě nebo na novo uvésti v život musí rozbiti se o nemožnost“.

Na protilehlém politickém křídle se zároveň už začal formovat **radikálně demokratický tábor** studentů a drobných řemeslníků, jehož nejdůležitějším střediskem byl tajný spolek *Repeal* (pojmenovaný podle irského vzoru). Politicky aktivní složky českého národa tedy druhá polovina čtyřicátých let zastihuje v situaci, kdy se jejich nespokojenost s daným stavem začíná projevovat už konkrétními, byť zatím ještě nesmělymi, politickými akcemi. K tomu je pak nutné přičíst i skutečnost, že také dosud politicky indiferentní venkov, kde ovšem stále dřímala latentní nespokojenost s přežíváním poddanským poměrů, byl ze své letargie vyburcován obilní krizí.

III. EVROPA A ČESKÉ ZEMĚ V DOBĚ „JARA NÁRODŮ“

III/1 Revoluce roku 1848/49

V předvečer roku 1848 se téměř v celé Evropě projevovala unáhlenost výroku rakouského císaře Františka I., který kdysi prohlásil: „*Mne a Metternicha to ještě přečká!*“ Panovník tím myslel protirevoluční systém Svaté aliance a v jeho vlastním případě se prorocký výrok naplnil (František I. zemřel roku 1835). Ovšem kancléři Metternichovi bylo souzeno dožít se rozsáhlé revoluční vlny — reminiscence Velké francouzské revoluce — již se svým celoživotním dílem pokoušel marně postavit hráz. Předehrou výbuchu, který otrásl celým kontinentem, se stalo vítězství liberálně demokratických kantonů nad konzervativními (*Sonderbund*) v občanské válce ve Švýcarsku roku 1846.

V lednu 1848 propukly nepokoje v Palermu a Neapoli (*Království obojí Sicílie*), jež měly za následek vyhlášení ústavy. Konečný signál k revoluční ofenzivě však zazněl — jak jinak — z **Paříže**. V noci na 24. února 1848 vrostly ve městě barikády a monarchie Ludvíka Filipa Orleánského se bez odporu zhroutila. Dne 25. února byla Francie vyhlášena republikou. Nově zvolené ústavodárné shromáždění však odmítlo radikální řešení sociální otázky. Tím nepřímo dalo popud k **červnovému povstání** pařížského děl-

nictva, které vojensky potlačil generál Cavaignac. V prosinci 1848 byl zvolen prezidentem republiky Ludvík Napoleon Bonaparte, synovec Napoleona I. Roku 1852 provedl Bonaparte **státní převrat** a prohlásil se císařem jako Napoleon III.

Revoluce neobyčejně oživila **italské národní obrození** (*risorgimento*). Obyvatelstvo Apeninského poloostrova doufalo, že se do jeho čela postaví buď papež Pius IX. (který však z vlasteneckých snů záhy vystřízlivěl), nebo sardinský král Karel Albert ze savojského rodu. Následkem povstání v Miláně a Benátkách se musely rakouské posádky stáhnout do nevelkého, ale dobře opevněného území mezi řekami Addou a Adizi. *Sardinci*, kteří obsadili Milánsko a postupovali na Benátky, byly poraženi 25. 7. 1848 maršálem Radeckým u **Custozy**. Po několikaměsíčním příměří utrpěl Karel Albert další drtivou porážku 23. 3. 1849 u **Novarry** a vzdal se sardinského trůnu ve prospěch svého synovce Viktora Emmanuela II., který uzavřel s Radeckým mír. Rakouské, francouzské, španělské a neapolské oddíly pak ovládly i poslední dvě revoluční bašty v Itálii — **Benátky a Řím**.

V **Německu** liberálové navázali na tradice spolkového shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem a svolali do tohoto města 31. 3. 1848 **Prozatímní parlament** (*Vorparlament*), který měl rozhodnout o vypracování jednotné ústavy, o vypsání celoněmeckých voleb do řádného parlamentu a o vyhlášení spolkového státu. Z voleb vzešlý německý parlament pak skutečně 18. května zahájil svou činnost, ovšem nesledoval jen maloněmecké sjednocovací koncepce, nepočítající se začleněním Rakouska. Projevovaly se v něm i tendence velkoněmecké, to znamená usilí o sjednocení všech zemí dosavadního Německého spolku, včetně rakouských alpských zemí, dále pak Čech, Moravy a Slezska. Českému etniku zde měla být přiznána forma určité kulturní autonomie. Tímto způsobem si ovšem *frankfurtský parlament* vytvářel protivníky na dvou frontách současně. Stály proti němu nejen dynastie usilující o zachování co největší části svých absolutistických práv, ale i liberálové neněmeckých národností, obávajících se nepochybných germanizačních tendencí budoucího německého státu.

Frankfurtský parlament, zmítaný spory mezi pravíci a levíci i mezi „*Velkoněmci*“ a „*Maloněmci*“, zůstal však bez faktického vlivu na běh událostí. Ani jím ustavená provizorní ústřední vláda (v čele s **říšským správcem** arcivévodou Janem, mladším bratrem zemřelého císaře Františka I.) nedisponovala mocenskými prostředky, kterými by mohla prosazovat své záměry. Namísto ní tedy poskytlo vojenskou pomoc německému obyvatelstvu ve Šlesvicku, bouřícímu se proti sloučení země s dánským královstvím, Prusko. Pruský král Bedřich Vilém IV. byl donucen v červenci 1848 Ruskem a Anglií k uzavření příměří s Dánskem, sympatie frankfurtského shromáždění však neztratil. Když počátkem roku 1849 zvítězila maloněmecká sjednocovací koncepce, došlo k odhlasování spolkové ústavy a hodnost **dědič-**

ného císaře německého byla nabídnuta pruskému králi. Ten ji však z dynastické solidarity odmítl a jeho vojska potlačila radikálně demokratická hnutí v Sasku, Falci a Bádensku. Jeho předáci byli popraveni nebo uvězněni a zbytek poslanců frankfurtského parlamentu byl násilně rozehnán.

III/2 Revoluce roku 1848/49 v Rakousku

Revoluční vlna procházející roku 1848 západní a střední Evropou se pochopitelně nevyhnula ani Rakouskému císařství. Dne 13. března vypuklo **povstání ve Vídni** a studenti spolu s měšťany požadovali především (kromě vydání zbraní) odstoupení knížete Metternicha, ztělesňujícího zbytky starého režimu. Tento režim, neschopný ani bránit svou vlastní existenci, se takřka bez odporu zhroutil. Již 14. března slíbil císař uskutečnění základních liberálních reforem a hned následujícího dne bylo vydáno konstituční prohlášení. Dosavadní **dvorské úřady** se změnily na **ministerstva** moderního typu, místo nenáviděného Metternicha se do čela vlády postavil hrabě F.A. Kolovrat, její vůdčí osobností byl však ministr vnitra Franz von Pillersdorf. Nová vláda neměla situaci lehkou — složitý propletenec požadavků liberálních a nacionálních, neřešená poddanská otázka, to vše znásobené netrpělivostí občanů, kteří po více než třicetiletém období nehybnosti nyní očekávali rázná a rychlá řešení, stoupající radikalismus studentů a k tomu nízká úroveň politického vzdělání většiny obyvatelstva — to vše ve vleku rychle se řítícího událostí vytvářelo problém takřka neřešitelný. K tomu navíc uherská polovina mocnářství nastoupila nepokrytě cestu k autonomii, ne-li k odtržení. V zahraničně politické oblasti se kromě války v Itálii jednalo hlavně o poměr, který by Rakousko mělo zaujmout vůči německým snahám o sjednocení.

Vláda se nejprve snažila mezi těmito úskalími více či méně úspěšně lavírovat. Dne 17. března bylo jmenováno zvláštní odpovědné ministerstvo pro Uhry, 9. dubna vysloven souhlas s provedením voleb do frankfurtského **národního shromáždění** a konečně 25. dubna byla z vládní moci vydána (*oktrojována*) konstituce, která vešla do dějin se jménem svého tvůrce jako **ústava Pillersdorfova**. Konečně 8. května byl publikován volební řád do příštího **říšského sněmu**. Ten se měl skládat ze dvou komor — horní obsazovali velkostatkáři a císařem jmenovaní členové, zatímco volební právo do dolní komory bylo vázáno na poměrně vysoký daňový cenzus. Navíc ústava ponechávala císaři právo veta vůči usnesením obou komor. Tato a další omezení vedla ve Vídni k nespokojenosti. Liberální a demokratické vrstvy byly přitom stále více ovládány ideou připojení Rakouska k sjednocenému demokratickému Německu. Nespokojenost nakonec vedla v květnu k **dalšímu vídeňskému povstání**, jehož důsledkem byl útěk císařského

dvora z rezidenčního města do Innsbrucku. Ve Vídni pak na čas přejal moc *Bezpečnostní výbor*, který odvolal ústavu a sám se označil za ústavodárce.

V červnu byl vytvořením nové vlády pověřen baron Anton von Doblhoff-Dier a v jeho kabinetu zaujal křeslo ministra spravedlnosti vídeňský advokát **Alexander Bach**, který pak měl rakouským dějinám vtisknout svou pečeť na dalších deset let. Dne 22. července bylo konečně slavnostně zahájeno zasedání říšského sněmu, který okamžitě začal jednat o **zrušení roboty** a o podobě **nové ústavy**. Hlavní oporou dynastie v bouřlivém létě byla armáda — kromě knížete Alfreda Windischgrätze v Čechách a vojsk chorvatského bána Josefa Jelačiče, chystajících se k nástupu proti rebelujícím Maďarům, to byla především armáda v severní Itálii pod velením legendárního vojevůdce maršála Václava Radeckého z Radče, který právě přecházel k rozhodující ofenzívě. „*V tvém táboře je Rakousko*“, vyjádřil metaforicky naděje, které byly do Radeckého vkládány, básník Franz Grillparzer a Johann Strauss starší zvěčnil maršálovo jméno ve slavném pochodu.

Jednání sněmu se mezitím dostávalo stále více a více do stínu bojů v Uhrách a právě postoj k maďarské revoluci rozdělil sněmovnu na dva ostře protichůdné tábory. Zatímco na levici velkoněmečtí liberálové s maďarskými revolucionáři otevřeně sympatizovali, byli slovanští poslanci stále znepokojeni bezohledným maďarizačním postupem vůči slovanským národnostem v Uhrách. Slované v západní polovině říše (zvláště Češi) se navíc obávali ztráty národní identity začleněním Rakouska do jednotného Německa. Za této situace nenacházeli slovanští poslanci jinou oporu než existenci silného, na Německu **nezávislého Rakouska**, a protože ústřední říšská vláda (kromě své faktické bezmoci) taktizovala směrem k Německu i k Uhrám, upírali své naděje k dynastii, což jim v očích demokratické levice vyneslo pověst zpátečnicků a kontrarevolucionářů. Na říšském sněmu došlo k otevřené roztržce v otázce přípuštění maďarské delegace, která zde chtěla žádat o ochranu proti Jelačičově armádě, táhnoucí v té době na Budapešť. Když slovanská pravice toto vystoupení svým odporem zmařila, dostoupila obecná nenávisť k slovanským poslancům takového stupně, že raději v zájmu osobní bezpečnosti Vídeň opustili. Navíc v **říjnu 1848** vyrostly v hlavním městě opět barikády a dav oběsil na lucerně ministra války Latoura, kterého činil odpovědným za vojenský postup proti Uhrám. V této situaci dvůr opět opustil Vídeň a nalezl útočiště v arcibiskupské Olomouci. Osamocená Vídeň se pak plně přihlásila k revoluci, ve městě jednala delegace z Frankfurtu a blížilo se k němu i maďarské revoluční vojsko. Po porážce Maďarů u **Schwechatu** a dělostřeleckém ostřelování Vídně knížetem Windischgrätzem město kapitulovalo a 1. listopadu na věži svatoštěpánského chrámu namísto velkoněmecké trikolory zavlála opět černožlutá císařská vlajka.

Obnovené zasedání říšského sněmu pak už nebylo svoláno do stále ne-

jistě Vídně, ale za místo jeho konání byl vybrán arcibiskupský zámek v **Kroměříži**. Sněm zahájený 28. listopadu pokračoval v **přípravě ústavy**, vycházející ze zásad francouzského a amerického liberalismu. Návrh předpokládal zavedení řady demokratických ustanovení jako rovnost občanů před zákonem, zrušení šlechtických výsad, uzákonění všeobecné branné povinnosti, odstranění trestu smrti a podobně. Z českých politiků se v Kroměříži proslavil zejména František Ladislav Rieger obhajobou návrhu prvního článku ústavy, proklamujícího, že zdrojem veškeré moci ve státě je lid. Revoluční vlna na teritoriu Rakouského císařství však začala opadávat. Dne 2. prosince 1848 v olomouckém paláci císař Ferdinand abdikoval ve prospěch svého synovce **Františka Josefa I.** a nový panovník se v patentu, jímž oznamoval své nastoupení na trůn, již neoznačil jako „*konstituční císař Rakouský*“, ale v jeho titulatuře se opět objevila formule „*z Boží milosti*“. Obavy, že mladý císař, nezatížený konstitučními sliby svého předchůdce, nastolí tvrdý kurs, se brzy vyplnily. Dne 7. března 1849 se v Kroměříži objevily vojenské jednotky a poslancům bylo oznámeno, že císař říšský sněm rozpouští a ústavodárnou iniciativu bere na sebe. Současně byla nová ústava opět oktrojována (*ústava Stadionova*).

V té době bylo už rozhodnuto i o osudu italského a zejména maďarského národního hnutí. V Uhrách získala vláda L. Batthyányho a L. Kossutha zrušením feudálních povinností všeobecnou podporu, a tím i řadu vojenských vítězství nad císařskou armádou. Protože však váhala přistoupit k parcelaci velkostatkářské půdy, přestaly mít méně majetné vrstvy vesnického obyvatelstva na dalším rozvíjení revoluce zájem. Rovněž zákon o zrovnoprávnění všech národností v Uhrách (28.6.1849) přišel pozdě — v té době se už nemaďarské národnosti podílely na bojových akcích proti maďarské revoluční armádě. Ta se ocitla v beznadějně situaci zvláště po vpádu početných ruských oddílů do země. 13.8.1849 složila u **Villágoše** zbraně. Postavení vídeňské vlády se upevnilo, ústavní svobody byly postupně omezovány, až konečně na sklonku roku 1851 byla i Stadionova ústava *suspendována* a obnoven absolutistický způsob vlády.

III/3 Počátky revoluce v českých zemích

Na konci prosince roku 1847 si mladý Josef Václav Frič, jedna z pozoruhodných osobností nadcházejícího bouřlivého roku, zapsal do deníku větu dobře vyjadřující nespokojenost s daným stavem, zúčtoval s dosavadním životem a směrem do budoucnosti dal plný průchod svému radikalismu:

„*Ano, prolezl a poznal jsem pražské hospody a kavárny a jediné, co mne přitom zajímalo, byla ta skoro jistota, že za několik let budeme do toho mláti! — Ano mláti! — jediná teď spásná myšlenka má.*“

Celých několik let však Frič a jeho druhové čekat nemuseli, události se daly do pohybu mnohem rychleji. Koncem února 1848 přišly do Prahy první zprávy o pařížské revoluci a již na 11. března svolal spolek Repeal veřejnou schůzi občanů Prahy do **Svatováclavských lázní**. Z tohoto shromáždění vzešla **petice k císaři**, která shrnovala české požadavky, vlastně první novodobý český politický program. Petice obsahuje **požadavky jazykové** (zrovnoprávnění češtiny s němčinou), **státoprávní** (uznání a upevnění jednoty zemí koruny české) i **liberální** (větší zastoupení měst a venkovských okresů na zemském sněmu, městskou a obecní samosprávu, veřejnost soudního jednání, úpravu poddanských poměrů a podobně). Definitivní redakci tohoto dokumentu byl pověřen dvacetičtyřčlenný **Svatováclavský výbor**, který však svou práci neomezil jen na tento úkol, fungoval dále a později (10. dubna), rozšířený na 100 členů, se stal pod názvem **Národní výbor** jedním z nejdůležitějších politických orgánů v zemi.

To už ale byly události dávno v pohybu. Zpráva o pádu nenáviděného Metternicha a příslib konstitučních svobod vyvolaly i v Praze pochopitelné nadšení, dodnes patrné ze vzrušených slov Karla Havlíčka:

„Jako ve snu neočekávaně staly se s námi nesmírné změny: včera jsme byli ještě děcka pod neobmezenou ochranou policie, cenzury a našich magistrátů, dneska jsme svobodní muži . . .“

Dne 19. března odjela do Vídně delegace s českými požadavky. O překotném postupu dění svědčí, že ačkoliv vláda českou petici zásadně neodmítla, byla její částečně vyhybavá odpověď (mimo jiné odsunující státoprávní požadavky), s níž se české poselstvo vrátilo do Prahy, shledána nedostatečnou. Pod tlakem veřejnosti byla sestavena petice nová, zdůrazňující **státoprávní spojení** zemí české koruny s moderním svobodně zvoleným zastupitelským orgánem a zvláštním odpovědným ministerstvem.

Na tyto požadavky odpověděl císař **kabinetním listem** z 8. dubna vyhovujícím druhé petici ve většině bodů. Tento dokument byl v Čechách přivítán s velkými nadějemi a emfaticky označován za **Magnu chartu** budoucích českých svobod. V dubnu 1848 ale také končí první idylická fáze revoluce, po pádu společného nepřítelů a uskutečnění základních svobod vystoupily do popředí všechny ostatní, dosud jen doutnající rozpory. Z nich na prvním místě stála otázka národnosti. Ještě za „**lábánků revoluce**“ v březnu 1848 se mohla sejít společná schůze českých a německých spisovatelů proklamující svornost obou národností v zemi, o měsíc později již o něčem podobném nemohlo být ani řeči. Rozbuškou se stal český poměr k **německé národní a státní jednotě** připravované ve Frankfurtu nad Mohanem.

Odtud totiž došlo Františku Palackému **pozvání**, aby se zúčastnil těchto jednání a tím vlastně manifestoval český souhlas se začleněním do jednotného Německa. Dne 11. dubna Palacký toto pozvání **veřejným dopisem**

odmítl; jeho argumentace pak v základech určila hlavní směry české politiky na další desetiletí. V liberálních intencích tu Palacký především zamítl myšlenku česko-německého státoprávního spojení — české začlenění do středověké říše označil za pouhé svazky mezi panovníky, které nemohou být závazné pro moderní svobodné národy. V dalších pasážích pak překročil úzký český obzor a vyložil své pojetí středoevropské otázky. **Střední Evropu** vymezil jako prostor mezi Ruskem a Německem, obývaný malými národy neschopnými samostatné státní existence, pro jejichž národní bytí představují Německo i Rusko stejné nebezpečí. Jediného garanta jejich svobodného rozvoje viděl Palacký v existenci silné rakouské říše, kterou však právě frankfurtské shromáždění usiluje začlenit do Německa a tím de facto zničit. Proto, jako „**Čech rodu slovanského**“, který si však „**při vši vřelé lásce k národu svému vždy ještě výše cení dobro lidské i vědecké nežli dobro národní**“, napsal zde František Palacký často citovanou větu: „**Zajistě, kdyby státu rakouského nebylo již odedávna, musili bychom v interesu Evropy, ba humanity samé přičinili se co nejdříve, aby se utvořil.**“ Je ovšem třeba zdůraznit, že český historik si představoval Rakousko federalizované, stejně spravedlivé ke všem svým národnostem.

V reakci na tento dokument, který v Čechách nabyl veliké publicity, založili čeští Němci **německý konstituční spolek** a jejich zástupci vystoupili z Národního výboru. Zneklidňující pro Němce bylo to, že české snahy, které se dosud z taktických důvodů zahalovaly do pláště převážně jazykových a kulturních požadavků, nyní nabyly jasně politického charakteru. Bylo zřejmé, že se začíná jednat o to, která z obou národností získá v zemi dominující postavení. Navíc pod vlivem událostí česká města rychle ztrácela svůj vnější ráz, čeština pronikla na veřejnost, v rámci povolených **Národních gard** se formovaly i ryze české ozbrojené sbory — prostě na místě nevýznamné etnické skupiny, na jejíž literární usilování si Němci navykli pohlížet s jistou dobromyslnou shovívavostí, tu náhle stál moderní sebevědomý národ.

Za této situace vláda odvolala dosavadního místopředsedu hraběte Rudolfa Stadionu a na jeho místo jmenovala od 1. května jako správce českého gubernia hraběte Lva Thuna, liberálního aristokrata známého svými přátelskými postoji k českému hnutí. Jeho příchod byl provázen velkými nadějemi, které se ale brzy změnilly v pravý opak. Radikálnější listy psaly dokonce, že by měl nosit jméno jiného zvířete nežli královského lva. Postoje, které byly vítány před vypuknutím revoluce, nyní už nepostačovaly. Bez ohledu na to začal Thun připravovat sestavení **samostatné české vlády**. Vztah veřejnosti k jím jmenované prozatímní **české vládní radě** byl rozporuplný — pod dojmem květnového povstání ve Vídni se totiž diferencoval i český politický tábor. Zatímco liberální vůdce české politiky vítali tento orgán jako posílení státoprávní samostatnosti českých zemí, radikál-

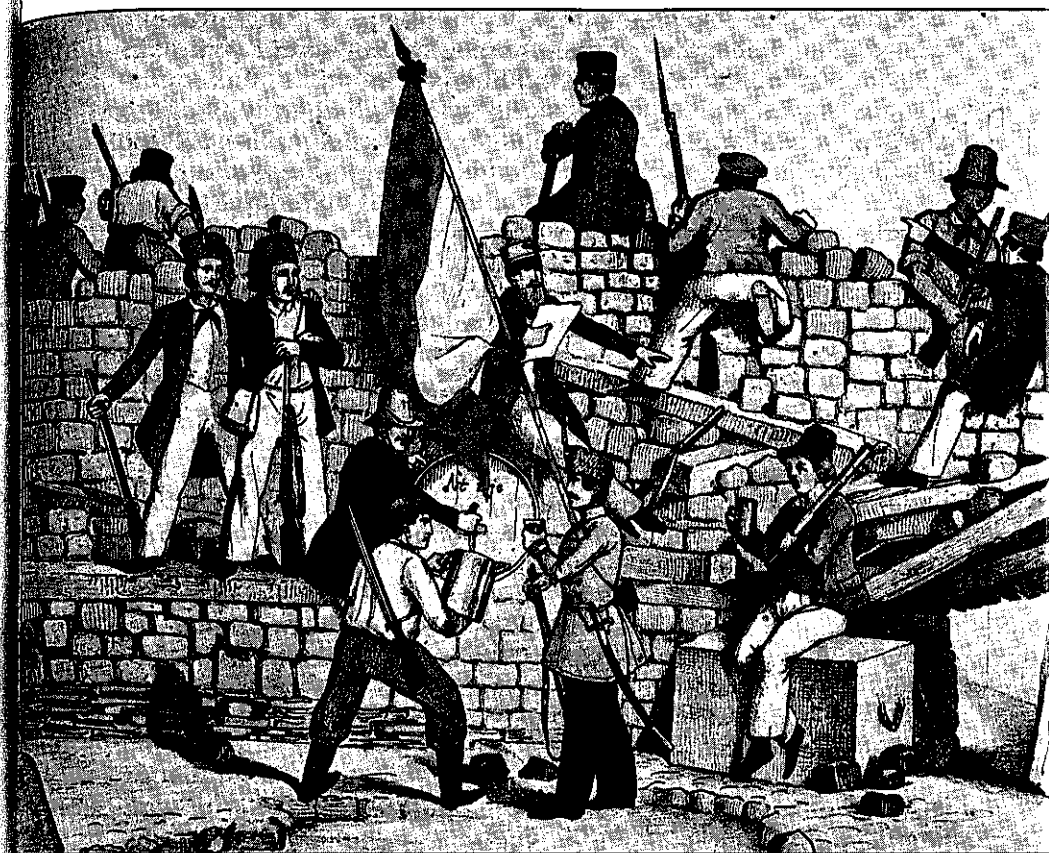
nější demokraté v něm postihovali ostří namířené proti vídeňským revolucionářům.

Na počátku června 1848 se pak v Praze sešel **Slovanský sjezd**, chápaný jako protiváha frankfurtského parlamentu, vlivem Františka Palackého a jeho stoupců však omezený jen na zástupce slovanských národností Rakouska. Delegáti sjezdu pak ani během jednání platformu rakouského státu (*austroslavistický program*) neopustili — požadovali pouze Rakousko národnostně spravedlivé a federalizované.

III/4 Od svatodušních bouří 1848 k májovému spiknutí 1849

Za slovanské euforie, která Prahu v době konání sjezdu ovládla, se k akci připravila i druhá strana. Zemský vojenský velitel v Čechách kníže Alfred Windischgrätz, toužící získat si stejné vavříny jako Radecký v Itálii, se rozhodl zasadit revoluci úder v Praze a vytvořit si tak bezpečné zázemí k tažení proti Vídni. Ve chvílích, kdy atmosféra v Praze byla vsutku nabitá střelným prachem, stačila k výbuchu jen malá jiskra. Tou se stala možná náhodná, možná vyprovokovaná srážka vojska s lidem proudícím ze **sbratřovacích mše**, která byla sloužena na Václavském náměstí. V Praze vypukl otevřený boj, vyrostly barikády obsazené ozbrojenými studenty, jejichž velení na sebe strhl mladý Josef Václav Frič. Taktická i materiální převaha vojska se však brzy prosadila. Především se ukázalo, že vojenské operace postupují na základě předem připraveného plánu — hlavní síly se stáhly na levý břeh Vltavy do připravených pozic a na Starém a Novém Městě se vojáci omezili na kontrolu hlavních komunikací. Tak se stalo, že o většinu bez plánu vybudovaných barikád se vůbec nebojovalo — výjimku tvořila barikáda ve staroměstské mostecké věži, uzavírající důležitý přechod přes řeku. Když pak vojsko z Letné a z Petřína zahájilo dělostřelecké bombardování města, Praha 17. června kapitulovala. Jako varovné memento pro budoucnost se ukázala faktická bezmocnost zástupců konstituční vlády, kteří byli do Prahy vysláni k uklidnění situace — vojenské velení oslněné vlastním vítězstvím je prostě nebralo na vědomí.

Svatodušní pražské bouře se pak staly předmětem nejružnějšího a často protichůdného hodnocení. Na jedné straně přehnaně heroizované (boje si vyžádaly na straně povstalců celkem 43 padlých), na straně druhé nespravedlivě bagatelizované. Liberálové v čele s Palackým v nich viděli neštěstí, které způsobilo, že ohlášený zemský sněm, který měl garantovat zvláštní státoprávní postavení českých zemí v rámci monarchie, se nikdy nesešel a vinu za to, kromě provokatérům, připisovali „bláznivým kouskům mladého Friče a jeho kumpánů“. Frič sám naopak povstání z širší perspektivy hodnotil jednoznačně kladně:

Barikáda v pražských ulicích v červnu 1848

„Kdyby náš malý, ale kurážný houfec v Praze . . . nebyl nic jiného dokázal, nežli že vzkříšený a politicky probudilý náš lid přestal již býti davem nedomřilých sket a zotročilých šosáků, zajisté, že prospěl naší věci, obrátil národní čest a posloužil naší dobré pověsti.“

Pravdou je, že porážka povstání a následující bezvýsledné vyšetřování „rozsáhlého široce rozvětveného spiknutí“ poskytly záminku k některým protičeským zákrokům, jako bylo 26. června zrušení Národního výboru a rozpuštění českého ozbrojeného sboru *Svornost*. Tragicky se také v kontextu pražských bouří projevila roztržka mezi německými a českými liberály. Němci, odsuzující Čechy pro jejich údajnou kontrarevolučnost, porážku povstání v podstatě uvítali.

Tato roztržka se pak i v českém táboře vyostřila pod vlivem říjnové revoluce ve Vídni. Radikálové sdružení ve spolcích *Slovanské Lípy* s Vídní sympatizovali, na což liberálové (Karel Havlíček) a rýsuující se konzervativní strana (Jan Erazim Vocel) odpovídali obviňováním ze zrady národních zájmů. Mezi českými poslanci říšského sněmu měli jednoznačnou převahu liberálové a jejich činnost na této půdě rozhodně nebyla bez významu. Zasadili se o zrušení roboty a prosadili uzákonění řady občanských svobod. Pozoruhodný, i když nerealizovaný byl také Palackého projekt federalizace Rakouska nikoli na historickém nebo státoprávním, ale na etnickém základě, mimo jiné poprvé proklamující požadavek státního spojení Čechů a Slováků. Podporou vlády v maďarských záležitostech a ochotou ke spojení s konzervativními složkami, za cenu prosazení státoprávních požadavků, si však vysloužili ostrou kritiku doma působících radikálních demokratů. Polemiky mezi oběma skupinami pak plnily stránky českých novin i po rozeznání říšského sněmu.

Konec českému radikalismu potom učinilo odhalení romanticky diletantských příprav k převratu, **májového spiknutí**, na jaře roku 1849, vedoucí k vyhlášení stavu obležení nad Prahou a dlouholetému věznění demokratických politiků. Pod tlakem stále ostřejšího vládního kurzu se postupně odmlčovali i liberálové — F. Palacký se stáhl do svého vědeckého ústraní, F. L. Rieger odjel do ciziny a jiní jako Václav Vladivoj Tomek přešli otevřeně na vládní stranu. Opuštěný prapor tak nakonec hájil jenom K. Havlíček, bojující proti opakovaným zákazům svých novin a pevně setrvávající na liberálních zásadách. I on svůj zápas ale prohrál a na konci roku 1851 byl násilně deportován do Brixenu.

IV. VZESTUP A PÁD BACHOVSKÉHO ABSOLUTISMU

IV/1 *Rakousko v evropské politice 1848—1859*

Rakouskou zahraniční politiku řídil od podzimu roku 1848 kníže Felix Schwarzenberg, který byl plně ovládnán ideou obnovení **velmocenského postavení** monarchie. Jeho vůdčí myšlenkou bylo vytvoření sedmdesátimiliónové říše sjednocením Německa pod rakouskou patronací. Tradičním rivalem v této oblasti bylo Prusko, jehož panovník sice odmítl císařskou korunu nabízenou mu frankfurtským parlamentem, ale na svou úlohu v procesu sjednocování Německa rezignovat nehodlal. Schwarzenbergovi se však soustředěným nátlakem, včetně balancování na okraji války, podařilo přimět Prusko k tomu, aby na jednání v Olomouci v listopadu roku 1850 souhlasilo s obnovením Německého spolku v podobě, kterou měl v první polovině století. Myšlenka odvety za „olomoucké ponižení“

pak ovládala pruskou politiku vůči Rakousku až do konečného rozhodnutí roku 1866.

Schwarzenberg zemřel 5. dubna 1852 a vedení zahraniční politiky převzal do svých rukou mladý císař. První zahraniční krizí, která jej očekávala, byla **krymská válka**. Tento konflikt vypukl původně (1853) jako válka mezi Tureckem a Ruskem. Rusko, tradičně vystupující jako ochránce pravoslavných křesťanů, doufalo v obohacení o další území slábnoucího Turecka. Takovému vzestupu ruské moci ovšem nehodlaly nečinně přihlížet Francie s Anglií a postavily se na stranu osmanského císařství. Roku 1854 vpluly jejich eskadry do Černého moře a jejich expediční sbory se vylodily na Krymu. Následujícího roku se k protiruské koalici připojilo i sardinské království a původně lokální konflikt se změnil v evropskou válku. Převaha moderně vyzbrojených spojenců nad zastaralou ruskou armádou a loďstvem byla nepopiratelná a po dobytí Sevastopolu bylo Rusko nuceno uznat porážku a na **pařížském mírovém kongresu** roku 1856 rezignovat na kontrolu Dunaje. Nepodařilo se mu dostat pod svůj protektorát moldavské a valašské knížectví, ztratilo jižní část Besarábie a muselo souhlasit i s mezinárodním dohledem nad dunajskou plavbou.

Na počátku války Rusko usilovalo o rakouskou pomoc, nebo alespoň neutralitu, jako výraz vděčnosti za vojenskou pomoc při potlačování uherské revoluce. Právě fakt, že byl nucen souhlasit se zahraniční intervencí, nesl císař František Josef I. velmi těžce a v nastalém konfliktu se rozhodl pro samostatnou politiku. Rakousko se sice nepřipojilo k protiruské koalici, ultimativně ale Petrohrad přinutilo k **vyklizení podunajských knížectví**, která vzápětí samo vojensky obsadilo. Tím Rusku vážalo síly, které byly potřeba na hlavním válčišti. Protože se však Rakousko k otevřenému vystoupení po boku spojenců neodhodlalo, nezískalo si ani jejich sympatie. Demonstrace velmocenské samostatnosti tak skončila **mezinárodní izolací** a mírový kongres přikázal Rakousku z podunajských knížectví odejít.

Naproti tomu sardinské království sklízelo plody svého vojenského vystoupení v krymské válce. Jeho cílevědomý ministerský předseda C. B. Cavour si pro chystaný konflikt s Rakouskem zajistil spojení francouzského císaře Napoleona III. Rakouská armáda utrpěla v severní Itálii během **tažení roku 1859** řadu porážek, a přestože se do jejího čela postavil (poprvé a naposledy) sám císař František Josef I., podlehla spojeným francouzsko-sardinským vojskům i v rozhodující **bitvě u Solferina**. Mír, který vyjednal v Curychu Napoleon III., byl ze strany Rakouska vykoupen ztrátou Milánska (Lombardie). Ozbrojenému tažení za sjednocení Itálie pod vládou savojské dynastie už nestála v cestě žádná vážnější překážka.

IV/2 *Bachovský systém*

Ztělesněním rakouské vnitřní politiky po porážce revoluce se stal Alexandr Bach, vídeňský advokát, kterého právě revoluce vynesla do vlády a který se pak aktivně podílel na jejím násilném převedení do zákonných mezí. V historické literatuře se o Rakousku padesátých let minulého století hovoří jako o éře **bachovského neoabsolutismu**. Stejně jako v případě Metternichově byl však i Bach jen jedním z tvůrců systému, který nesl jeho jméno. Vedle Bacha se na jeho vzniku podílel především zkušený byrokrat ještě předbřeznového období K. F. Kübeck, dále kníže F. Schwarzenberg a nezanedbatelná byla i role císaře, který obvykle osobně předsedal **ministerké radě**. Zcela mimo Bachův vliv stál také **Nejvyšší policejní úřad** v čele s baronem J. F. Kempenem a samozřejmě **armáda**. Obě tyto složky byly rovněž podřízeny přímo císaři.

Nový režim vstoupil do života **silvestrovskými patenty** z 31. prosince 1851, kterými byla zrušena dosavadní, byť i jen na papíře existující ústava a zavedeny byly **zásady organického řízení**. V praxi se jednalo o pokus o obnovení absolutismu — ze svobod dosažených roku 1848 byla zachována jen rovnost občanů před zákonem, náboženská svoboda a zrušení poddanství. Podstatným způsobem byla omezena samospráva, která zůstala zachována jen na úrovni obcí, příznačné ale bylo, že i zde museli zvolení radní přísahat věrnost císaři.

Vnitřní politika se opírala tradičně o těsné sepětí vlády a církve — v této oblasti hrál významnou roli císařův vychovatel, pozdější vídeňský arcibiskup kardinál J. O. Rauscher. Již roku 1850 bylo zrušeno *placetum regium* (svolení panovníka), podle něhož mohla být v Rakousku papežská nařízení publikována a prováděna jen s panovnickým svolením. Roku 1855 byl mezi Svatou stolicí a rakouskou vládou uzavřen **konkordát**. Tato smlouva dávala církvi v císařství značná privilegia — byla zbavena státního dohledu a ve vlastní církevní správě byly všechny pravomoci vráceny biskupům, kromě toho získala církev vliv na školství a na rodinné právo, a to i v případech, kdy se jednalo o nekatolíky. Toto úzké spojení s neoabsolutistickým státem přineslo v budoucnosti rakouskému i českému katolicismu nemalé problémy.

České dějepisce, hodnotící minulost nacionálním úhlem pohledu, interpretovalo Bachovu éru výrazně negativně a je třeba říci, že z národnostního hlediska oprávněně. Došlo k redukci výuky češtiny ve školách (1854), takřka úplně byl potlačen český veřejný život, pod policejní dozor byly postaveny i vědecké instituce jako například Muzeum, z jehož výboru byl donucen rezignovat i František Palacký. **České národní hnutí** bylo zatlačeno zpět a nuceno omezovat se pouze na čistě kulturní záležitosti, tedy v podstatě vráceno k předbřeznovému stavu. Symbolem potlačených čes-

kých snah se stal „brixenský mučedník“ Karel Havlíček Borovský, jehož pohřeb roku 1856 se stal jednou z prvních velkých českých manifestací proti režimu. Určité oživení kulturních poměrů znamenal až roku 1858 vydaný almanach *Máj*. Přesto ale nelze zapomenout, že i v této době vznikala vynikající díla české literatury, za všechny připomeňme *Babičku* Boženy Němcové.

Na druhé straně je nutné konstatovat, že v některých oblastech života si Bachův režim počínal značně liberálně a zdatně se vyrovnával s problémy, které před ním stály. To se týkalo i **státní správy**, která zrušením poddanství přišla o svůj nejnižší článek, tj. panství. Po několika experimentech se zaváděním krajů se začátkem šedesátých let ustálil systém, jehož nejnižší jednotkou byla **samosprávná obec**, nad ní **politický okres** v čele s okresním hejtmanem (politický okres se skládal z několika menších okresů soudních) a pak již následovaly nejvyšší zemské orgány, to znamená **místodržitelství** podléhající **ministerstvu vnitra**. O solidnosti základů, na nichž byl tento správní systém vybudován, svědčí jistě výmluvně skutečnost, že v Čechách a na Moravě se beze větších změn udržel až do roku 1950, kdy byl násilně odstraněn.

Zcela liberálně si vláda počínala v oblasti obchodu a průmyslu, kde nebyly svobodnému podnikání kladeny takřka žádné překážky. Důležitým nástrojem podnikatelského rozvoje byly také *obchodní a živnostenské komory*, organizované od roku 1850 jako sdružení průmyslníků určitého regionu. Liberalizace průmyslu a řemesel byla dovršena na samém sklonku Bachovy éry, když byl roku 1859 vydán *živnostenský řád*, odstraňující poslední zbytky staré cechovní organizace.

Neméně důležité změny se odehrály v **rakouském školství** a zásluha za jejich provedení přísluší už několikrát zmíněnému hraběti Lvovi Thunovi, který byl od roku 1849 ministrem školství. Jeho reformy mají největší význam v tom, že definitivně skončily s osvícenským pojetím univerzitního studia, degradovaného jen na výchovu státních úředníků. Od Thunovy doby je kladen důraz především na vědecký charakter studia i na vědeckou práci vysokoškolských profesorů. S tím souvisí i změna postavení filozofických fakult, které dosud sloužily jenom jako příprava pro další studium a nyní se staly rovnoprávné fakultám ostatním. Za základy svého dalšího hospodářského i kulturního rozvoje vděčí tedy Rakousko právě Bachovu období.

Přes tyto úspěchy ale zůstává absolutismus nejhorší možnou formou vlády — absolutní moc státu vede obvykle k jeho oslabení. Toto paradoxní pravidlo se potvrdilo i v rakouském případě. Bez ohledu na hospodářský rozmach říše zůstávala státní pokladna žalostně prázdná a neúspěch ozbrojené demonstrace za krymské války a porážku z roku 1859 už režim nepřezil. **Neoabsolutistický experiment** skončil a vláda se postupnými kroky vracela k ústavnímu systému.

IV/3 *Obnovení ústavnosti a země Koruny české*

Válečná porážka roku 1859 a katastrofální stav státních financí přiměly císaře Františka Josefa I. k propuštění ministra vnitra A. Bacha a ke svolání rozšířené říšské rady. Dne 20.10.1860 vydal panovník rámcový říšský zákon (*Říjnový diplom*), který formuloval určitou představu budoucího státoprávního uspořádání státu na historickoprávních federalistických principech. Záhy se však ukázalo, že obnově mocenských ambicí státu, které za bachovského režimu značně utrpěly, vyhovuje více **centralistický model**, prosazovaný kulturně i ekonomicky silícím a liberálně smýšlejícím německým měšťanstvem a měšťanskou byrokracií.

Dne 26.2.1861 byla nově jmenovaným státním ministrem Antonem Schmerlingem oktrojována (vyhlášena) **únorová ústava**. Zákonodárná moc byla svěřena **říšské radě**, jež měla v širší podobě řešit záležitosti celé monarchie a v podobě užší pouze záležitosti neuherských zemí. Říšská rada se skládala ze dvou komor: v panské sněmovně zasedali dědiční, nebo panovníkem jmenovaní členové a církevní hodnostáři, poslaneckou sněmovnu tvořili delegáti zemských sněmů. Přijetí každého zákona vyžadovalo souhlas obou komor i panovníka. Pravomoc **zemských sněmů** byla poměrně omezená a při jejich volbě se uplatňovala teorie zájmového zastoupení. Ženy a osoby ekonomicky závislé byly z hlasování vyloučeny, zbytek se členil do volebních kurií podle výše majetku. Tím byla nepoměrně zvýhodněna úzká vrstva pozemkových vlastníků a bohatých statkářů.

Dne 1.1.1861 vyšlo první číslo *Národních listů*, v němž F.L. Rieger nastínil **český politický program**, obsahující požadavek národní rovnoprávnosti, občanských práv a rozsáhlé samosprávy. Některé požadavky byly považovány za natolik oprávněné, že byly projednávány a přijaty říšskou radou v létě 1861. Avšak požadavek na uznání svěbytného postavení zemí Koruny české byl říšskou radou zamítnut, třebaže jej slíbila podporovat i zemská šlechta. Proto se čeští poslanci rozhodli, že se dalších jednání rady nezúčastní. Na zemském sněmu pak společným postupem prosadili roku 1864 rozdělení středních škol na české, německé a smíšené. Po rozdělení české techniky na českou a německou v roce 1869 se jednalo o další důkaz jazykové a sociální emancipace českého etnika. Český měšťanský živel se pozoruhodným způsobem prosazoval i v oblasti **samosprávy**. Právo disponovat veřejnými finančními prostředky v oblasti dopravy, školství, veřejné dobročinnosti a bezpečnosti skýtalo možnost ovlivňovat i chod státních záležitostí a prosazovat českou kulturní politiku.

V letech 1859—1874 vyšel několikavazkový Riegrův *Naučný slovník* (pod heslem *V práci a věděni je naše spasení*). Práci obnovil *Sbor pro zřízení Národního divadla*. F. L. Rieger prosadil vybudování *Prozatímního divadla*, které od roku 1864 uvádělo denně odpolední česká představení.

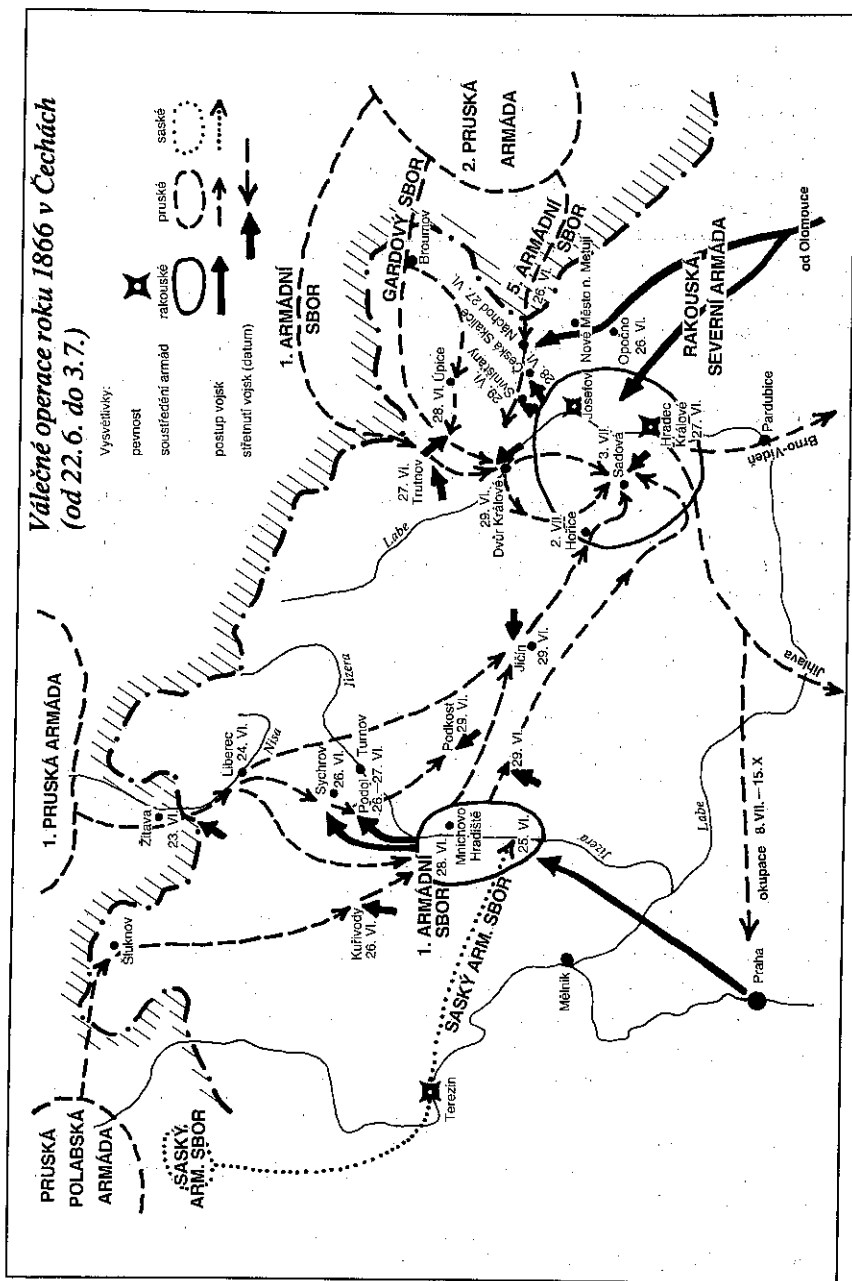
M. Tyrš a J. Fügner založili tělovýchovný spolek *Sokol*, jež následovaly zpěvácký spolek *Hlahol* a dále *Umělecká beseda*. Český živel se zcela prosadil i v oblasti operní tvorby (B. Smetana), poezie (V. Hálek), publicistiky (J. Neruda), malířství (J. Mánes, K. Purkyně, J. Čermák) i architektury (J. Hlávka).

V 60. letech 19. století byla česká politická reprezentace natolik etablována, že si mohla dovolit se zásadně diferencovat. Vedle liberálně konzervativních **staročechů** (F. Palacký, F. L. Rieger) dávali o sobě stále více vědět radikálně demokratičtí **mladočeši** (K. Sladkovský), k nimž se přiklonily i *Národní listy*, redigované J. Grégrem. Oba směry se ocitaly pod příliš silným tlakem, než aby se mohly definitivně rozejít, ale polemika mezi nimi často postrádala i jen náznak politické kultury. Přesto přispěla k určitému vytříbení stanovisek české politické reprezentace, jejichž vrchol tvořila Palackého brožura *Idea státu rakouského* (1865). Autor jasně formuloval názor, že perspektivní může být jen Rakousko federalizované, skládající se z autonomních celků, daných národnostním složením, historickými tradicemi a ekonomickou nutností. Bylo to poprvé, kdy český předák neprojevil obavy o budoucnost národa, nýbrž o osud státu, v němž je českému národu souzeno žít. Určitá předvídatost Palackého postoje se potvrdila v souvislosti s blížícím se rakousko-pruským konfliktem.

IV/4 *Vyvrcholení rakousko-pruského antagonismu*

Po nástupu O. Bismarcka do úřadu pruského ministerského předsedy roku 1862 se záhy ukázalo, že pruská politika směřuje k rozuzlení problému **německé jednoty**. Počátky soupeření habsburské a hohenzollernské dynastie o rozhodující vliv v Německu lze datovat už rokem 1740. Od poloviny 18. století zajišťovala Habsburkům formální převahu nejprve držba anachronického titulu římskoněmeckých císařů a po napoleonském intermezzu zase předsednictví v Německém spolku. Minimálně od roku 1848 sílily hlasy po sjednocení Německa bez Habsburků (**maloněmecká koncepce**) a roku 1863 se ukázalo, že ani zásadní reforma Německého spolku („*bunt*“) nemůže prodloužit jeho život. Ještě o rok později se Rakousko s Pruskem sešly v jeho rámci jako neupřímní spojenci ve válečném tažení proti Dánsku. Avšak **mírová smlouva gastýnská** ze 14.8.1865 již byla formulována tak, aby skryté napětí mezi oběma mocnostmi jen zvýšila. To bylo velmi nebezpečné ve chvíli, kdy Schmerlingova koncepce jednotného, vnitřně pevného Rakouska definitivně ztroskotala na dezintegračních postojích Čechů, Italů, haličských Poláků a Maďarů. Ale i jmenované neněmecké národnosti monarchie se vnitřně politicky diferencovaly díky rozdílným postojům k polskému povstání proti carské nadvládě roku 1863.

Bismarckově obratné politice se podařilo získat velice blahovolnou ne-

utralitu Francie a Ruska, které měly řadu důvodů ponechat Rakousko bez jakékoliv podpory. Rovněž společenství většiny států Německého spolku se pro Rakousko ukázalo po vojenské stránce jako neúčinné. Již na samém počátku válečného tažení roku 1866 pruská vojska dosáhla na území Německého spolku řady rychlých úspěchů. Rakouské posádky v Holštýnsku vyklidily zemi bez boje. Drtivou porážku utrpěl ovšem na druhé straně i spojenc Pruska – král Viktor Emmanuel II., vládnoucí od roku 1860 sjednocené Itálii. Rakouská vojska, která zvítězila 24.6.1866 nad Itálií u **Custozy**, však citelně chyběla v Čechách, kde se rozhodovalo o osudu celé války. Dílčí boje v Pojizeří a v severovýchodních Čechách netrvaly ani týden a prokázaly jasnou převahu pruských zbraní. Dne 3.7.1866 utrpěla rakouská armáda rozhodující porážku v bitvě u **Hradce Králové (u Sadové)**. V červenci bylo uzavřeno (pod hrozbou postupu pruských armád na Vídeň) v **Mikulově příměří** a 23.8. v **Praze** konečný mír. Rakousko odstoupilo Itálii Benátsko a Prusku Holštýnsko a souhlasilo s rozpuštěním Německého spolku.

Obyvatelstvu českých zemí přinesla válka řadu **útrap**. Na bojištích roku 1866 krvácely nejvíc české pluky rakouské armády. Prusové, okupující větší část českých zemí, zde bezohledně rekvirovali a zavlékli mezi civilní obyvatelstvo ničivou epidemii cholery. Největší zklamání však české společnosti přinesla rakouská státní politika, která ponechala hlavní tíži odstranění válečných škod na obyvatelstvu samotném, ale ani nedokázala ocenit jeho svrchovaně loajální chování během války i během pruské okupace. Touto loajalitou neotřásla ani brožura „*Pláč Koruny české*“, vyjadřující stanovisko nepočetné protivídeňské opozice v Čechách a rozšiřovaná s vědomím pruské okupační správy. Naproti tomu Maďaři, kteří bojovali za Rakousko velice chabě a jejichž renegáti postavili dokonce legii, která se zúčastnila tažení po boku Prusů, měli být nanejvýš uspokojeni ve svých politických požadavcích. Nejtragičtější **výsledek války** roku 1866 však skrývala vzdálená budoucnost. Prusku se otevřela cesta ke sjednocení Německa a tomuto Německu cesta k 1. světové válce. Rakouské císařství ztratilo mocenský vliv v německých a italských záležitostech. Obrátilo tedy pozornost na Balkán, kde nalezlo roznětku světového konfliktu a tím i svoji zkázu.